Claims Conference Holocaust Survivor Memoir Collection

Access to the print and/or digital copies of memoirs in this collection is made possible by USHMM on behalf of, and with the support of, the Conference on Jewish Material Claims Against Germany.

עוד סיפור וסיפור

שרה ברנע

דצמבר 2000

לילדיי – חיותה ועופר
ליקיריי – תמר, זלי ומרוה

לנכדיי – אייל, גילי, דניאל, טל ואהוד
לנין – אשל (הוספה ב-2002)
לנין – רותם (הוספה ב-5002)
ולקרובי המשפחה.

לזכרם של אלה שנספו בשואה

שבויה עדיין בעינויי הזיכרון הזה, הדוחק לספר לכם על מציאות אחרת –על שבר בחיי אנוש שאני חוויתי אותו, בהיותי ילדה .

אני מעלה על הכתב את זיכרונותיי אודות אלה ממשפחתי, שחייהם נקטעו לפתע, ועל אלה שהצליחו לשרוד.

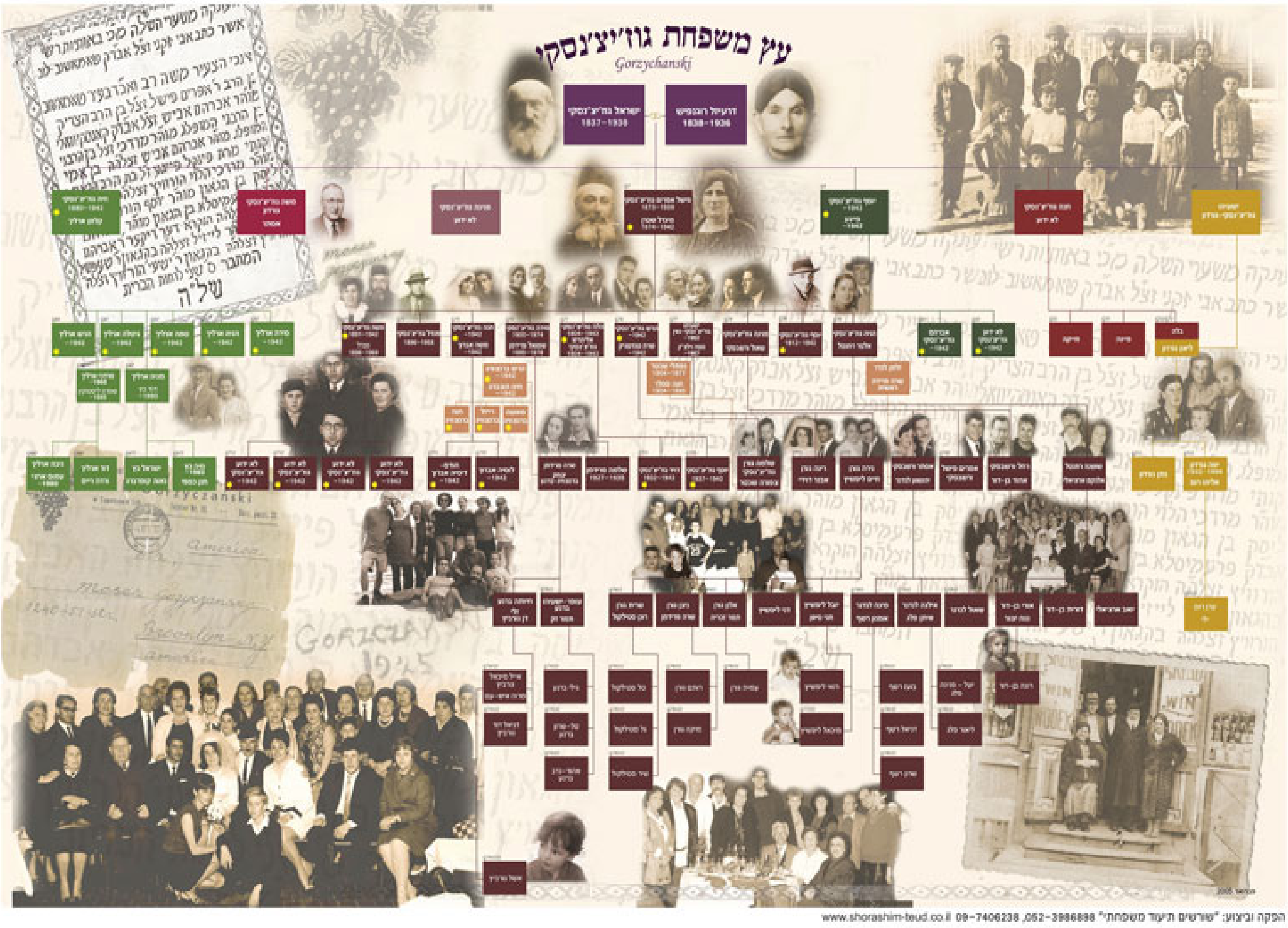
ברצוני גם לספר לכם במקצת על החיים כמיעוט, על עולה-מהגר, שהשיל מעצמו את עברו, את שפתו ואת ההליכותיו הקודמות וניסה להיטמע בחברה כשווה בין שווים.

הזיכרונות שנקברו עמוק, צפות בקלות, למרות "משקלם הכבד" והם עדיין צלולים בגלל משמעותם הרבה עבורי.

בחוברת זו אני מספרת בעיקר על המשפחה מצד אמי, שמוצאה
מהעיירה טומשוב לובלסקי שבפולין
אני מקווה שתמצאו עניין בתקופה השונה לחלוטין, במציאות אחרת, מזו שבה אתם חיים.

תודות לאלה
שהנחו אותי במסתרי הטכניקה של המחשב,
וליצחק, בעלי, שעזר לי למצוא את המילה הקולעת
בשפת האם, שאינה כלולה בשורשיי

ע ץ ה ש ו ר ש י ם
של משפחת גוז'יצ'נסקי



* הכוכב הצהוב – נספו בשואה

שבעה דורות – משפחת גודיצ'נסקי:
שורה ראשונה – סבתא רבא וסבא רבא – ישראל ודרייזל
שורה שנייה – סבתא וסבא – פישל ומינדל (הורי אמי)
שורה שלישית – ילדי פישל ומינדל עם בני זוגם
שורות הנוספות - הדורות עד היום

<u>ה מ ש פ ח ה</u>

ילדיי – ילידי מדינת ישראל, מתגוררים בשתי ערים:

הבת - בירושלים ברחוב **יהושע בן-נון**

הבן - בהרצליה ברחוב **מורדי הגטאות**

ליציבות נחוצים שורשים

בידי העתק מכתב יוחסין של המשפחה, שנכתב באותיות רש"י על שער הספר ה-"של"ה", שהיה ברשותו של הסבא רבא שלי - פירוט שמותיהם של בני המשפחה, כעשרה דורות אחורה ומגיע עד ר' ישעיהו בן אברהם הורוביץ, חי בשנים 5651-0361, נפטר בטבריה; רב, מקובל, מנהיג הדור, ממעצבי המוסר היהודי בתחילת העת החדשה. חיבורו העיקרי - "שני לוחות הברית" (של"ה), שבו נתמזגו הלכה, דרש וקבלה.

ועוד העתק מהכתוב על מצבת הסבא רבא של הסבא רבא שלי, הרמ"א - ר' משה איסרליש, שחי בשנים 5251 - 2751 בקרקוב. מגדולי הפוסקים האחרונים. (ראה נספח 1).

נולדתי בפולין, בעיירה טומשוב לובלסקי ב-0391.

אמי, מרים – בתם של:

מינדל, מבית **שטרן** מקונסקה וולה,

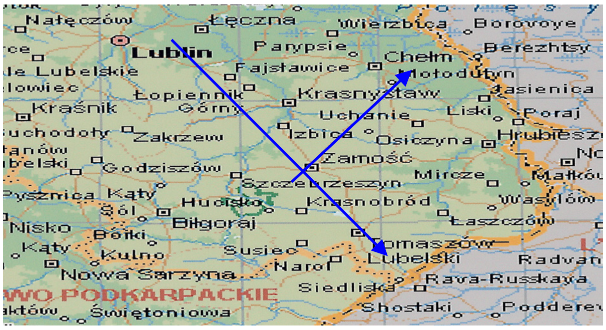
ופישל, בנם של **ישראל גוז'יצ'ינסקי ודרייזל מבית רוגנפיש**, מטומשוב לובלסקי.

אבי, שמואל, תלמיד ישיבת לובלין - בנם של:

מאלה, מבית **שפרן ואפרים פרידמן** מלובלין.

(שם המשפחה של משפחת אמי הוא על שם הכפר גוז'יצ'נה –GORZYCZANE – ומשם המשפחה עברה ל- TOMASZOW LUBELSKI)

(ראה את מכתבו של הסבא רבא - ב-"ילקוט משה" אל בנו, משה גורדון)



מפת פולין – ראה טומשוב לובלסקי, לובלין וחלם

אם כי טומשוב לובלסקי הייתה עיירה קטנה, פרסומה גדל מעבר לגודלה של הקהילה, שלשלת ארוכה של רבנים, גאונים ואדמו"רים.

תחילתה של העיירה בכפר בשם **"רוגוז'נה"**, המוזכר כבר ב – 2241.

ב – 0951 הקים יאן זמויסקי, מנהיג מעמד האצולה הפולנית, את היישוב בשם "יליטובה", וארבע שנים לאחר מכן שינה את שם היישוב ל**"טומשוב"**, על שם בנו **טומש** שנולד ב - 01 באפריל - 4951.

העיירה משתייכת לנפת בלז'יץ שבמחוז לובלין. כבר במאה השבע עשרה היו יהודים בעיירה. לפני מלחמת העולם השנייה מנתה העיירה כעשרים אלף תושבים, רובם

יהודים. עיירה לא מפותחת במיוחד, בחלקה אף מוזנחת. מקורות כלכליים לא היו רבים והאוכלוסיה חייתה בדוחק רב, אך הייתה עשירה בבתי כנסת , בבתי מדרש ו"שטיבלך". החיים התנהלו בדפוסים מסורתיים והפרנסה עברה בירושה מאבות לבנים. שרשרת דורות דומים זה לזה, גם בשמותיהם הפרטיים. בעלי המעמד היותר גבוה יחסית, לא רבים; בעלי חנויות, סוחרי יערות, היו גם פעילים בתחומים רבים של הקהילה היהודית.

משה גורדון, אח סבי, שעזב את פולין אחרי מלחמת העולם הראשונה, כתב בזיכרונותיו על העיירה ועל אחיו פישל (אב אמי-סבי) בתקופת מלחמת העולם הראשונה: **"הגדוד של "דונסקייה קוזאקים", שמנה יותר מאלף חיילים וקצינים, חנה מחוץ לעיר. מדי פעם עברו קבוצות מהם ברחוב הראשי של העירה, רכובים על סוסיהם, בליווי תזמורת. עשירי העיר (יהודים), ביניהם אחי פישל (סבי), גהיו ספקים של גדוד זה".**



משה ורדון

סבתא רבא שלי, דרייזל, אינה זכורה לי.

ב – 8391 נפטר סבא רבא שלי, **ישראל הכהן גוז'צ'נסקי.** זכור לי חדרו, מלא ספרים תורניים. על מותו סיפרו: "כאשר הרגיש את הקץ הקרב, הרים את ראשו מהכר, ראה שנמצא "מניין" ועצם את עיניו". אמרו עליו שהיה בעל נימוס ועדין נפש. תרם רבות לקידומה של הקהילה היהודית בעירו.

לסבא רבא ישראל גוז'צ'נסקי ואשתו, סבתא רבא דרייזל מבית רוגנפיש, היו שבעה ילדים. (ראה נספח 2)



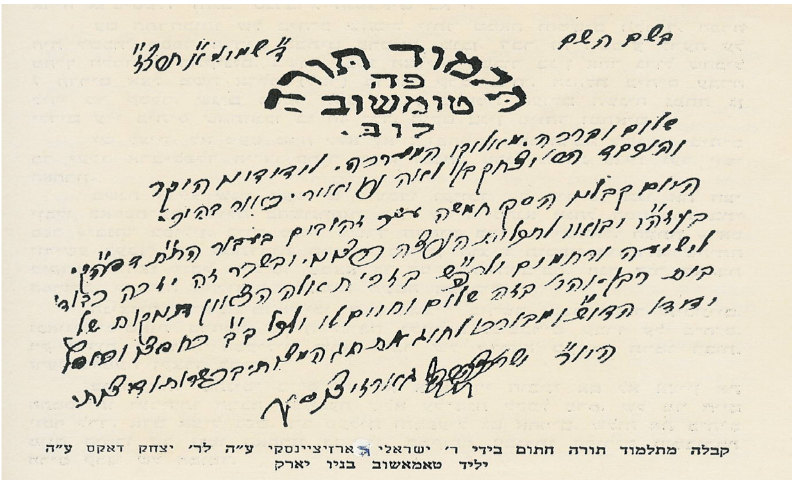


עוד כותב אח סבי על בית הוריו (סבא וסבתא רבא שלי):

"בליל שבת היה הבית דומה לארמון, הוד וזוהר של שבת מלכתא מילאו את כל החדרים ואת כל פינות הבית. החלות היו מונחות על מפת השולחן מכוסות בפרוכת צחה. פמוטות הכסף הבריקו והנרות זהרו. הכל היה אפוף מנוחה ושלווה, אווירה של קדושה הייתה נסוכה על הכול. ההורים לבשו בגדי משי, וצווארוני כתונותיהם היו צחורים כשלג. חן וחסד היה נסוך על פניהם היפים והעדינים. אבי - זקנו הלבן המכסיף יורד על פי מידותיו, ומצחו הרחב המלא הוד, חוטמו המחוטב - הכל אמר כבוד."

ועוד: **"בן מאה שנה בקירוב נפטר אבי - ישראל גוז'יצ'נסקי, שכולם העריצוהו וכיבדוהו. במשך יותר מחמישים שנה היה נשיא של חברה בטומשוב ובסביבה, שאספה כספים למען ארץ ישראל.**

בתקופה זו היה גם נשיא של ה-"תלמוד תורה". בכל מכתביו אל הבנים היה מוסיף גיליון של חידושי תורה."



כתב ידו של סבא רבא מ--7391

בתחילת 9391 נפטר באותה עיר בנו – **פישל אפרים גוז'צ'נסקי** (סבי).

על סבא-רבא שלי ועל סבי נאמר, שהיו צדיקים ובני מזל. הם זכו למות במיטתם.



משפחת סבי עם הילדים (בערך שנת 6191)



סבי פישל גוז'צ'נסקי וסבתא מינדל מבית שטרן

עשרה ילדים – חמש בנות וחמישה בנים נולדו לסבי פישל ולסבתי מינדל,

(ראה נספח 3)

בית סבי ייצג נאמנה את המשפחות היהודיות שפרנסתם באה להם ממסחר, אבל עיסוקם העיקרי של הגברים היה - לימוד תורה, החיים הרוחניים הדתיים ובעיקר – פעילות למען הכלל.

אומנם פרנסתם של פישל ומינדל גוז'צ'נסקי הייתה מצויה והם נחשבו למשפחה מכובדת בעיירה, אך חתנים מתאימים לבנות לא נמצאו בה. משום כך שידך פישל את בנותיו לחתנים מערים אחרות, לבעלי ממון או לבעלי השכלה – בחורי ישיבות. הבנים שודכו לבנות משפחות מכובדות ועשירות.

פגישתה של מירה'לה (אמי) עם שמואל (אבי), תלמיד ישיבת לובלין, התקיימה במחצית הדרך בין טומשוב לבין לובלין – **בעיר חלם,** בביתם של קרובי משפחה שהתגוררו

שם. חלם – המפורסמת ב"חכמיה", קיימת גם קיימת עד היום הזה. (מספרים שזו הייתה, למעשה, עיר של חכמים בלבד, כי את כל הטיפשים גירשו מהעיר וכאשר נשאלו המגורשים למוצאם ואמרו שהם מ - "חלם", הסיקו השואלים מטיפשותם של המגורשים, שחלם היא עיר של טיפשים).

היום אין בה יהודים, לא מאלה ולא מאלה.

"זייאונג" – איך לתרגם זאת לעברית? התוודעות? ריאיון? מראה עיניים? לפגישת המיועדת עם המועמד לחתן התלוותה האחות הענע'לה,
הצעירה בבנות, שחורת-שער ובעלת עיניים בורקות וצוחקות.

הסיפור המסופר במשפחה, הוא שכאשר התתחיל שמואל בשיחה של תלמיד חכם, משכה האחות הצעירה בשמלתה של מירה'לה ולחשה לה – זאג יא! (הגידי כן!)



תמונת אירוסין של הוריי – מרים מבית גוז'יצ'נסקי ושמואל פרידמן

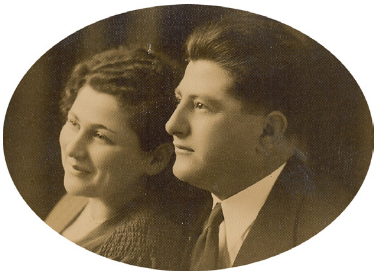
רבה הייתה פעולתם של התנועות הציוניות בעיירה. מקום נכבד תפסה מפלגת פועלי ציון. צעירים רבים, שהרעיון הציוני התמזג בהם עם הצורך האישי לעזוב את סביבתם ולנסות לפרוש כנפיים, עלו בתקופה הזאת לארץ ישראל. הרעיון הציוני הלהיב גם את בחור הישיבה ובת הסוחר. פרטים נוספים אינם ידועים לי, עד לתמונה המתעדת את נסיעת הזוג הצעיר אחרי חתונתם לארץ ישראל. עלייתם במסגרת המכונה "חצי-קפיטליסטים" מומנה מכספי הנדוניה שהכלה הביאה עמה.



תמונת עלייתם לישראל של מרים ושמואל פרידמן ב- 5291

הם התיישבו בתל-אביב והתחילו לחפש מקור פרנסה – המשפחה כבר הייתה בדרך להתרחבות: מירה'לה בהריון.

הם שכרו דירה, שמואל רכש עם שותף אוטובוס והצטרף ל"המעביר". מסיפוריהם על הזמנים ההם למדתי מה ניתן היה לקנות ב"פיאסטר", על טעמם של התפוזים ומה הייתה עלות מגרש בחולות תל-אביב. שמעתי גם על החום ועל החמסינים, על חבריהם שלא הצליחו ועזבו. לא שמעתי סיפורים על הצלחה כלשהי, מלבד נישואי האחות אמי, פערל"ה (פנינה) לבן של דור חמישי בירושלים, משפחת ורשבסקי.



פנינה ושאול ורשבסקי

השמועות על החיים הקשים של הזוג הגיעו לאוזני ההורים של מירה'לה.
נודע להם שה"ישיבה-בוחר" הפך ל"באלעגולה", מקצוע לא מכובד ולא מקובל על המשפחה המיוחסת.
הם הפצירו בזוג לחזור "הביתה", לשולחנם, ולהשתלב בעסק המשפחתי.

עם הולדת הבן, שלמה'לה, בהיר השיער וכחול העיניים, נעשו החיים קשים יותר. במיוחד היה קשה למירה'לה. העור הבהיר של פניה העדינים נצרב בקרני השמש החודרים. שמואל עבד כל היום, לעתים במשמרות עד מאוחר בלילה, באזורים מסוכנים, שבהם התגוררו ערבים.

ירידתם מישראל לא מאחרת לבוא. היא מתועדת בתמונה עם החברים המלווים אותם לאונייה. בידיה של מירה'לה שוכב הבן, שלמה'לה ולרגליהם - ישעיהו, אחיה הצעיר של מירה'לה, שנשאר בישראל, הקים משפחה עם אשתו גוטה ושינה את שם המשפחה לגורן.



לפני ירידתם מישראל - מרים, שמואל, שלמה'לה,
האח ישעיהו וחבריהם המלווים אותם

שתי התמונות – עלייתם וירידתם – משקפות את מה שעבר עליהם בשהותם בארץ ישראל. משמחה ותקווה לעצב ודאגה. די בתמונות, להבנת מצבם הנפשי. הם שבו לפולין, כאשר מרבית הנדוניה כבר נאכלה בישראל. שמואל הצטרף לעסקי משפחת אשתו ובמהרה מצא את עצמו תלוי בה. חוסר מקצוע והעדר הבנה במסחר הופכים אותו לממורמר. תסכולו מגביר את ביקורתו כלפי אחרים, פחות מוצלחים ממנו, פחות משכילים, ובכל-זאת מצליחים לפרנס.

ב-0391 נולדה להם בת. אני. שרה'לה. הבן, יליד הארץ, חלה בדיפטריה. באין מרפא למחלה הזאת בימים ההם, הילד נפטר הילד   ב-3391.   הוא היה בן שבע, תלמיד מצטיין בלימוד תורה, יפה-תואר - תלתליו זהובים ועיניו נבונות.

בעיני האב, היה מות הבן עונש על עזיבת ארץ הקודש.
הירידה מארץ ישראל היא חטא. העונש - כישלונותיהם העתידים - היה צפוי ומובן.   "בשנה הבאה בירושלים" היה אומר באנחה עמוקה ועם לחלוחית בעיניים. תחושת החטא שימשה את הורי צידוק לכל אי-ההצלחות שפקדו אותם בחייהם. כל אי-הצלחה הגדילה את החטא. החטא עמד בדרכם, החליש כל רצון וכל מאמץ.   האשמה שליוותה אותם, נחשבה וקבעה

מראש את מהלך העניינים. בכל נימיהם הם חיו בצל החטא והאובדן: בנם ה"צבר" נפטר עם שובם לגולה. עברם וגם עתידם היו אבודים מאז. אמי הייתה מלאת עצב, אבי מלא כעס. "הטובים מתים", משפט זה נשמע תדיר מפיהם. . והעונש אינו מרפה.

רוב ימי ילדותי מקופלים באירועים העצומים של מלחמת העולם השנייה. השואה משפיעה על מהלך חיי עד היום. היא קטעה את ילדותי, מחקה את נעוריי והעבירה אותי לעולם של סבל רצוף אירועים אכזריים. גם גורל הוריי - האובדן שלהם לא השאיר לי מקום מספק בקירבתם

והנדבך הזה המקדים את התקופת השואה – הטביע את חותמו, השפיע ופצע, ושקע באפילת הזיכרון לשנים רבות. רק כעת אני מנסה לעמוד על החסר,ה רווי אכזבות, של כול אחד מאתנו בנפרד. אבי, אמי ואני. לבחון אותם לא כהורים אלא כאנשים, שלהם חיים של עצמם , אובדנים ואכזבות ואת יכולתם המוגבלת להתמודד עמם. אני היא המנסה להתמודד עמם כעת , למרות האחור הרב .





תמונות הילדות, בחלקן מטושטשות, עמומות ובחלקן, לעיתים, לובשות צבעים וקווים. האירועים ששקעו במעמקי הזיכרון עולים בעוצמה בהזדמנויות בלתי צפויות לחלוטין.

הוריי ואני בלובלין

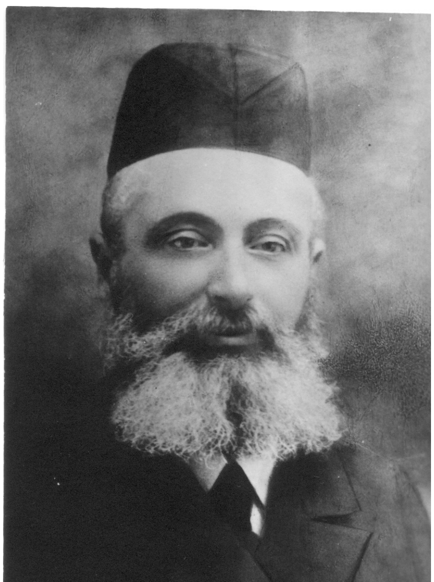
אבי החליט להינתק מהעסק המשפחתי ולעבור ללובלין. הוסבר לי שבגלל מחלת אמי עליי להישאר בבית הסבים. הוסכם שכאשר הוריי יצליחו "לקום על הרגלים" ויתגברו במקצת על אובדן הבן האהוב, אני אוכל להצטרף אליהם. מות אחי נשאר בי כזיכרון שמתקשר עם פרידה מהוריי.

שתי עוזרות הועסקו בבית הסבים – יהודייה שהייתה ממונה על הבישול הכשר ו"גויה", ממונה על הניקיון ועל עבודות הבית הקשות. פעם בחודש הועסקה כובסת במשך יומיים-שלושה. הייתי מיודדת עם העוזרת הפולניה, כי שיתפה אותי בעבודותיה. העוזרת היהודיה לא התייחסה אלי בכלל. להיפך, היא מנעה ממני לשחק במטבח, למרות שלא

היה מקום מתאים אחר בכל הבית. את החלות לשבת היא אפתה בתנור. מעולם לא זכיתי לקבל מידה פיסת עיסה לאפות חלה קטנה לעצמי, והדבר שהרגיז אותי ביותר היה, שהיא עצמה השליכה חתיכה מהבצק לתוך התנור. לנגד עיני לחכו לשונות האש את הבצק. לאחר זמן למדתי על מצוות "הפרשת חלה". (חבל שאיש לא הסביר לי אז את משמעות המצווה.) לעומת זאת, הייתי קופצת עם העוזרת הפולנייה יחפה מעל רצועות הכרוב, המכוסות בסדין, שהיא החמיצה עבור המשפחה. לא היו בעיירה לא ביוב ולא מים זורמים. מדי בוקר הביא לנו שואב המים על אסל שני דליי מים. הוא שפך את המים לתוך המכל בפרוזדור, וממנו, בצינור דק, זרמו המים אל הברז שבמטבח ויצרו את הרושם של מים זורמים. מתחת לכיור עמד דלי שהעוזרת הפולנייה רוקנה לפי הצורך. בחדר האוכל ניצב שולחן גדול סביבו אכלו בימות השבוע ובשבתות. בחגים הגישו את הארוחות ב"סלון". בכניסה הראשית, ישר אל הסלון, נכנסו רק אורחים. בחורף התקינו חלונות כפולים וביניהם שכבות צמר גפן ועליהן תפוחי עץ אדומים עשויים זכוכית מבריקה, קישוטים נפוצים בימי החורף, שנראו בחוץ וגם בפנים החדר. במזנון בעל דלתות זכוכית ניצבו כוסות יין מעוטרות בזהב, כלי כסף – מגשים ופמוטים, כלי בדולח, חנוכייה גדולה ואחת קטנה, שנמצאת אצלי עד היום. חלקה האחורי של החנוכייה שהייתה מעוטר בציורי אריות משני הצדדים, אבד בדרכים. על החנוכייה מוטבעת חותמת המעידה על סוג הכסף ושנת ייצורה – 8781. נראה שסבתי וסבי קיבלו אותה בחתונתם. (עם הזמן החנוכייה תעבור לידי בני). לליל הסדר הגיעו מערים אחרות דודים ודודות עם ילדיהם. סבי ישב ליד השולחן בהסבה והקשה עלינו, הנכדים, לגנוב את האפיקומן. קערה וכד מים לנטילת ידיים הוגשו לסבי לשולחן על-ידי אחד הנכדים. כאשר היו פותחים את הדלת לאליהו הנביא, הייתי מרימה את רגליי מהרצפה, כי משב הרוח הקרה שחדר פנימה היה מפחיד אותי, אולי באמת משהו בלתי נראה נכנס לחדר. ניסיתי לבדוק אם נשארה אותה כמות היין בכוסו של אליהו הנביא.

תפקידי במוצאי שבת היה להחזיק לסבי את הנר להבדלה. אצבעותיו נראו שקופות לאור הנר, קצת ורודות, תמיד מטופחות. הוא היה ממלא את כוס-היין, תוך אמירת הברכה, מתבונן בציפורניים ומכבה את הנר ביין מן הכוס. את ההבדלה היה מקדים בפתיחת קופסת כסף קטנה ומריח ממנה. שמיעת "המבדיל" כיום מעביר אותי מיד לשולחנו של סבי.

ילדי סבי ירשו ממנו את צורת הידיים היפות. חולצותיו נשלחו לכביסה לעיר המחוז, והוחזרו בקופסאות קרטון, מכוסות בנייר מרשרש דק, ולי ניתנה הזכות לפתוח אותן. לא רק חולצות – גם צווארונים נוקשים, או רק החלק הקדמי של החולצה, הגיעו בקופסאות. לא ניתן לי לראות כיצד סבי קשר את עניבותיו – תמיד בצבעים כהים. זקנו הלבן היה מסורק וריח נעים נדף ממנו. מטפחת-אף מבושמת הייתה תמיד בכיס ה"קפוטה" שלו. אני



הכרתי את הריח למרות שלא הייתה קירבה בינינו – אני נשקתי רק את ידו, והוא ליטף את ראשי.

אני זוכרת את התה "ויסוצקי" שהיה מגיע בקופסת פח, מצויירת בציורים צבעוניים מאוד. כפית מוזהבת, פיתוי לקונה, הייתה ארוזה בנייר פרגמנט דק. כאשר פתחו קופסה חדשה, הרשו   לי לחפש את הכפית. הריח של התה וצבעו הכהה בכוסות הזכוכית הדקיקות! קוביות הסוכר על צלוחית כסף! בליל שבת הייתה סבתי מכסה את פניה בכפות ידיה ומברכת על נרות השבת. היא האחראית לתפילת הבוקר שלי – מדי בוקר הייתה מרימה אותי על ידיה, מקרבת אל המזוזה ומקפידה על אמירת "מודה אני.." – הברכה זכורה לי בהברה האשכנזית. ברגליי היחפות הרגשתי את צרור המפתחות התלוי על הכיס הימני של שמלתה. צלילם של   המפתחות ריתק אותי ועורר את סקרנותי לגבי הדלתות שהן נעלו. בפינת חדר האוכל, על מדף קטן, עמד מכשיר פלא שבאמצעותו ניתן היה לשמוע קולות אנשים מדברים אלי, טלפון שחור, שלוחה מהטלפון שבחנות של סבי, מספרו 82. בימי חמישי נהגה העוזרת הפולנייה להוציא מארון שבחדר החסר חלונות, את האמבטיה העשויה מאמייל לבן, שרגליה שחורות מסוגננות, ובתחתיתה חור להרקת המים. את המים חיממו בסיר גדול מעל התנור שהוסק בפחם ובעץ. סבתי נהגה להסתגר בחדר למשך זמן רב. אחריה, באותם המים, רחצו גם אותי. סבי הלך למקווה.



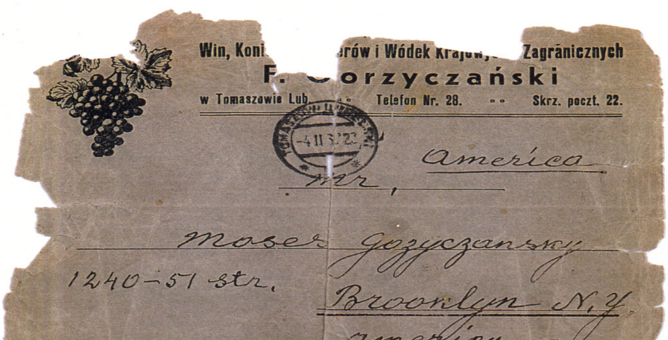
הנל'ה, יוסל'ה, מירל'ה, שייקה, חנצ'ה,
אני- שורל'ה, לושיה, דישה

דודי הצעיר, יוסל'ה, ודודתי הנל'ה טיפלו בי ופינקו אותי. מיטתי הייתה בחדר מעבר חשוך, ללא החלונות. לפני צאתם מהבית תמיד הבטיחו הפתעה מתחת לכר למחרת בבוקר. לרוב זה היה שוקולד.

את הצ'ולנט נהגו להביא ביום שישי למאפיה הקרובה. כל שבת לפני הצהרים עמדנו וחיכינו לסבא וכשהופיע מכיוון בית הכנסת רצנו למאפיה להביא את סיר הצ'ולנט, העשוי חרס, מכוסה בנייר ובמפית קשורים בחבל. סבתי דאגה שמא לא נצליח לזהות את הסיר שלנו. עם הורדת הכיסוי מהצ'ולנט, התפשט ריחו בכל הבית.

את ה"קידוש" של סבי שמענו בעמידה ובשתיקה, לא נשמעה מילה עד הגשת חתיכת החלה, ה"מויציא", לכל אחד מאתנו. לעיתים חזר סבי עם אורח, כמקובל בקהילה, אדם עני או זר בעיר שהוזמן לסעודת שבת.

את המרק היו מגישים עם איטריות דקיקות תוצרת הבית. לפעמים העוזרת הייתה עושה במקום האיטריות – פערפעלעך. האיטריות נכחתכו אז גם לאורך וגם לרוחב. לפעמים המרק הוגש עם אורז ושעועית לבנה גדולה ומתוקה – צוקר באבעס . טריטוריה מיוחדת ונפרדת הייתה החצר מאחורי הבית. סוכת קבע ניצבה שם, עם גג מתרומם. בחג הסוכות הכננו קישוטים מנייר קרפ צבעוני: יצרנו שרשראות וצבענו קליפות ביצים ריקות בעיטורים שונים. (כך נעשה הדבר: מנקבים חורים בשני קצות הביצה, נושפים חזק להוצאת החלבון והחלמון הטריים מהביצה. בשני החורים משחילים חוט. מציירים וצובעים). הביצה הססגונית נתלית על תקרת הסוכה. מול הסוכה היה מחסן לפחם ולעץ ובנפרד – אסם לתפוחי אדמה, בצל, סלק. באמצע החצר היה תל גבוה, מכוסה נסורת ומתחת - קרח לצורכי העסק והבית. גם השכנים קיבלו קרח בגודל "רבע" בלוק, הזכור לי מתקופת ה"צנע" בארץ.



תצלום המעטפה של העסק (מכתבו של סבי אל בנו משה)
ראה תאריך על הבול – 1923 ומספר הטלפון 28



בפתח החנות משמאל לימין: סבתי מינדל, אחים של אמי - ישעיהו ויוסף, סבי פישל, אחות אמי הניה.

העסק המשפחתי היה חנות לממכר סיטוני וקמעוני של כל סוגי המשקאות: יינות, וודקה, ליקרים ובירה. סבתי ישבה ליד הקופה הרושמת שמקשיה בלטו. כל סגירה ופתיחה לוותה בצליל מתכתי.

מתחת לחנות, שצורתה כצורת ח"ת, מרתף יינות. מדפים נמוכים ניצבו ליד הקירות ועליהם חביות עץ עם חישוקי ברזל וברז בחזית. ליד כל חבית - הונחה כוס לטעימה. הייתה גם מכונה למילוי בירה בבקבוקי זכוכית עם סגירה מיוחדת: הבקבוקים הריקים הועמדו על מסלול מסתובב ולחיצה ברגל על הדוושה התמלא הבקבוק, ובלחיצה נוספת נסגר.

חשוך וקריר היה במרתף וריח חמוץ מתוק המיוחד ליינות, עמד באוויר.

לי הזדמן "ללגום" יין "טוקאי אויסברוך" בגיל שש. זיכרון:

עלי לעבור ניתוח שקדים. סינר מגומי מולבש עלי ושתי ידיים אוחזות בי חזק. מעליי אור מנורה מסנוור. הפחד משתק את מיתרי קולי, הפה יבש. אמי בחדר המתנה, איך לסמן לה שאני רוצה אותה לידי? עוזרו של הרופא אוחז בי, אני יושבת על ברכיו והרופא, פרופסור סולובייצ'יק (לכל הרופאים המפורסמים היה שם דומה), שניהם עסוקים בהכנות לקראת הניתוח ולא שמים לב לאימה שלי ההולכת וגוברת. עומדים לכרות לי את השקדים תמורת תשלום נכבד שמכנים אותו "הונוראריום". לא נאה להזכיר את המילה "כסף" באוזני הרופאים. ריח פתאומי של כלורופורם ממלא את החדר ומסכה אטומה מכסה את פי. אני מפסיקה להרגיש. הריח הזה מטיל עלי פחד עד היום ומיד מזכיר נשכחות. אחרי הניתוח חייבים, בהמלצת הרופא, להאכיל אותי מזון שמן ומזין – במיוחד ב"שינקן", כלומר "דבר

אחר", כלומר חזיר. להחלמה אני מועברת שוב לבית סבי. באישורו של סבי, הפוסק שפיקוח נפש דוחה איסורים, מחליטים שאת הלחמנייה עם השינקן יגיש לי במרתף העובד ה"גוי". לפי הבנתו, חייבים ללגום קצת יין עם האוכל היבש וכך אני טועמת את היין בגיל שש, עד אשר דודי מגלה אותנו במפתיע. העובד ננזף בגללי. אני ממשיכה לאכול את הלחמניות במרתף אבל ללא היין הטעים.

דודי הצעיר, יוסל'ה ז"ל, היה נעזר בי, כאשר עישן בימי שבת ובחגים בבית השימוש הבנוי בחצר – שם יכול היה להסתתר. עליי היה להתריע על "הסכנה" המתקרבת.



על דודי זכור לי סיפור: כאשר הגיע ללשכת הגיוס של הצבא הפולני נשאל לפרטים האישיים, ביניהם – דת, והוא השיב – יהודית. המראיין העיר לו שבצבא אין מקום להערות אנטישמיות.

מראהו הארי של דודי: עיניים כחולות, שער בלונדיני, גבוה וספורטיבי, בעל מבטא פולני טוב לא הסגירו את יהדותו.

דודי יוסל'ה

הגרמנים גילו מיד את מוצאו. נסיבות מותו בשואה לא ידועים לי.

ושוב מעבירים אותי ללובלין לבית הוריי. פרנסתם אינה מאפשרת מותרות. אנחנו מתגוררים בדירה קטנה, שכורה. אני ממש לא אוהבת את מקום המגורים שלנו וגם לא את חנות המכולת שהוריי מנהלים בכניסה למגרש הירידים. הדרך מדירתנו שברובע היהודי אל החנות עברה, בין השאר, ברחוב צר שבו לעיתים התקיימו תהלוכות דתיות נוצריות. אני פחדתי להיתקל בתהלוכה שצעדה מולי, וכשהדבר היה קורה, ניסיתי להידבק לקיר הבית ולהיעלם ... היה לי רצון להצטרף אליהם.

בשבתות היה אבי הולך להתפלל לבית הכנסת הגדול, שבו שרו לעתים טובי החזנים: קוסביצקי, סירוטה ואחרים. אני הייתי מתלווה אליו, במקומו של הבן האהוב שנפטר. מקהלת נערים, בקולותיהם הצעירים והצלולים, ליוו את שירתו של החזן. בעת ברכת הכהנים היה אבי מכסה אותי בטליתו, ואני ניסיתי להציץ בנעשה מסביב. התפילה והמעמד השרו עלי מסתורין והפכו לזיכרון מרגש. אבי הסביר לי כיצד האנשים, שעלו לתורה, התחייבו לתרומה לבית הכנסת. בשבת ובחג הרי חל אסור אפילו להזכיר את המילה "כסף". נמצא פתרון - פתקאות, עליהן בפינות רשומים סכומים שונים של כסף. התורם היה מקפל את הפינה המתאימה לו. בימי חול היה הגבאי גובה את התרומה.

אבי היה חוזר בבית על שירתם של החזנים המפורסמים. קולו היה עמוק לעומת מבנה גופו הרזה. הוא הסביר לי תוכן התפילות ואת הצורך לחזור לעתים על מלים פעמיים-שלוש לשם הדגשה וחיזוק הנאמר.

במוצאי שבת אימא ואני הלכנו לבקר את קרובי המשפחה שלה, משפחת אח אביה העשירים, יוסף ופייגה גוז'צ'נסקי. הדרך לשם עברה ליד כנסיה ואנו נאלצנו לרדת מהמדרכה מפחד מהצעירים הנוצריים שידעו לזהות מיד את היהודיות.

אצל קרובי המשפחה, שהתגוררו ברובע של "הפולנים", היה יפה ומרווח. בכניסה היה מונח שטיח עם שער גבוה והדריכה עליו גרמה לי תחושה שאני שוקעת בו, כאילו איבדתי מהגובה. בחדר האוכל עמד על הרצפה שעון שהגיע לגובה רב. על המזנון בצבע מהגוני עמד גרמופון, המותנע בידית. תקליטי מתכת השמיעו צלילי מוסיקה דרך הארובה שעל המשטח העליון. אהבתי מאד את הביקורים בבית הזה. העוזרת הייתה לוקחת אותי לחדר הילדים ומגישה שם ארוחת ערב. המבוגרים אכלו בחדר האוכל הגדול. דירה בת עשרה חדרים ולכל חדר שם על פי צבע קירותיו. בשתי הקומות הנוספות התגוררו שני בניהם עם משפחותיהם.

בסוף הביקור הייתי חייבת לנשק את ידו של אח סבי. תמיד עצוב היה לחזור לדירתנו הקטנה. אבי לא היה מצטרף לביקורים אלה, הוא לא חיבב את משפחת אמי העשירים, שהבליטה עוד יותר את אי-הצלחתו בעסקיו.

באותה דרך אל הקרובים, בפינת שני רחובות, היו מוכרים תפוחי עץ מוחמצים. המאכל אינו מוכר, נראה שזה היה מתכון מקומי. טעמם של התפוחים מהול בזיכרון כואב: אמי קונה לי תפוח עץ, אני אוכלת והיא שואלת אם הוא טעים. כל השבוע אני מצפה לתפוח הזה, יותר מאשר לביקור אצל הקרובים. בתום האכילה אני שומעת את אמי אומרת: "ילדה אוכלת בעצמה, מבלי להציע לאמה אפילו לטעום?" התפוח חוזר לתפקידו הראשוני: תפוח הפיתוי שלא עמדתי בפניו ואני מרגישה את עצמי מגורשת בגללו.

זיכרון נוסף מהביקורים האלה: ערב חורפי, בהיר וקר. קרח מכסה את המדרכות. אנו בדרך חזרה הביתה, אמי אוחזת את ידי שלא אפול ולפתע היא בעצמה מחליקה על הקרח ונופלת. אני עומדת מעליה וצוחקת.

מבטה של אמי וטעמו של התפוח עץ שוקעים עמוק... ופתאום, הנה הם לפניכם.

במעדנייה שברחוב לוברטובסקה מוכרים נקניקים. הסוג האהוב עלי הוא "אויפשניט", מבשר חזה בקר במרינדה. פרוסות דקות בתוך לחמנייה טרייה ועם חרדל. לא חזרתי לטעום כמוהו בשום מקום אחר.

ממול, בפינת הרחוב, אישה זקנה הייתה מוכרת "בובעלעך", עשויות מקמח כוסמת, (גרעצ'נה מעהל) ומשמרים. הם נאפו במאפיה בכלי חרס קטנים, וחומם נשמר בסיר גדול מעל גחלים לוחשות. ניסיתי מספר פעמים לאפות כמותם – ללא הצלחה. קמח כוסמת גיליתי כאן בחנות של "טבע".

אני לומדת ב"חדר" ואחריו ב"בית יעקב". בקיץ שולחים אותי לבית הסבים. הוריי והורי אבי גרים בלובלין. אני רגילה לבית הסבים מצד אמי ובכל הזדמנות – חגים, חופשות או מחלה אני מועברת אליהם.

לעתים מעבירים אותי לבית הסבים מצד אבי, סבא אפרים וסבתא מאלה, ברחוב לוברטובסקה 53, לא רחוק מישיבת לובלין. שם גרה גם אחות אבי, שרה, שטפלה בי במסירות בביקוריי אצלהם. זכורים לי אחים של אבי, עזריאל ודוד וכן אחיותיו של אבי. לא את כל השמות אני זורכרת כי הם גרו בערים אחרות. הזיכרון משם: סבא אפרים עם נר ביד מקיים מצוות "ביעור חמץ" והסבתא מאלה מפזרת לפניו פרורים.

9391 – אני עדיין לא בת תשע. את חופשת הקיץ אני מבלה בבית סבתי, מצד אמי, שנשארה לבדה לאחר מות סבי. אבי נשאר בלובלין לנהל את העסק.

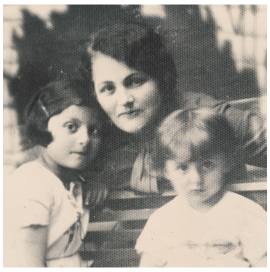
סוף אוגוסט - אי שקט והרבה דיבורים על מלחמה בפתח. כל אחד נותן עצות. הרבה שמועות. הוראות של ההגנה האווירית מושמעות ברחובות העיר ומוסברות מדלת לדלת: בנפילת פצצה יש לכבות אותה בחול המצוי במכלים בפינות הרחובות. מגייסים את הגברים. הצבא הפולני מבטיח שילחם "עד לכפתור האחרון".

יום קיצי חמים, אמי ואני בדרכנו לאחותה, בעלת וילה סמוכה ליער, בקצה השני של העיר. בבית שתי קומות עם הרבה חדרים: הקומה העליונה מושכרת למנהל בית ספר פולני, גוי. גינה סביב הבית - בחזית - פרחי "אמנון ותמר", ומאחורי הבית – כל הירקות שבשימוש המטבח הפולני/ היהודי. עצי פרי לאורך הגדר. פירות ילדות שאת ריחם וטעמם לא טעמתי עוד. ביער מלקטים "פוז'יומקי" - תותי יער בגודל של אפונה. "יאגודי" - אוכמניות שחורות שאכילתם צבעה את חלל הפה בשחור-סגול. כל תרגום של השמות לא בנמצא במילון.

אנו מגיעות לרחוב הראשי. לרעש האווירונים אני מרימה את ראשי לשמיים ואומרת לאמי שאלה כבר בוודאי אווירונים גרמניים. היא מרגיעה אותי ומסבירה שאזעקה תקדים את בואם. האזעקה נשמעה לאחר שהפצצות הראשונות כבר נפלו על העיר. אנו נכנסות לבית סמוך, למרתף. שם כבר נמצאים אנשים. אני מוצאת את עצמי בין רגליהם ומרגישה חנק ופחד. אני נדחפת לכיוון הדלת הפתוחה ואמי אחריי. אנו רצות לשוחות שהכינו מספר ימים לפני זה ליד בית הספר העירוני. כעבור מספר שניות נשמעת פגיעה קרובה ואנו מזהות שהבית שברחנו ממנו נפגע והתמוטט בחלקו הקדמי. המיכלים בקרנות הרחובות נשארו מלאי חול, איש לא השתמש בו.

זוהי פלישת הצבא הגרמני לפולין. זוהי תחילת המלחמה, זוהי ההתחלה של משחקי הגורל. מי מוביל אותי לכיוון זה ולא לאחר? על פי מה אנו מקבלים החלטות?

אנו מתרחקות מהמקום דרך השדות בפאתי העיר ומגיעות לגינה מהצד האחורי של בית דודתי. מכיוון העיר העתיקה, הבנויה בתי עץ, נראית שריפה.



דודתי חנצ'ה ובנותיה אידה ולושה

שם היה ביתם של סבא וסבתא רבא וכעת מתגוררים בו דודים ובני דודים. בהפצצה הראשונה מתחסלת העיר העתיקה.

העיר, שראשיתה בתקופת "ועד ארבע ארצות" (שלטון אוטונומי של היהודים החל מהאמצע המאה ה - 61), עולה באש. מאות נהרגים מהפצצות וכך מתחיל החיסול של הקהילה היהודית העתיקה בטומשוב לובלסקי.

ההפצצות נמשכות כשלושה ימים. אנו נמלטים לכפר הסמוך, לביתו של "גוי" בעל טחנת קמח, ידיד משפחה. באחת ההפצצות מעיף אותי הדף של פצצה לתוך תעלת המים של טחנת הקמח, ליד הגלגל הגדול של הטחנה. אמי אוחזת בצמותיי ומושכת אותי אליה. בתום ההפצצה אני יוצאת מהמים ומתייבשת על ערמת שחת. ריחם של המים המעופשים מתמזג עם ריח השחת הטרייה והופך לזיכרון. את הריח הזה אני "זוכרת" ומיד מזהה גם היום. נשארת גם רגישות באוזניי לצילים גבוהים.

אני עוזרת ל"גויה" בחביצת חמאה. השמנת, הנאספת מעל החלב במשך מספר ימים נוצקת לבקבוק, הנאטם בפקק. מנענעים את הבקבוק בין שתי הידיים, מצד לצד, עד שנוצרות חתיכות חמאה הצפות במים ירקרקים. מוציאים את המים ואת החמאה מהבקבוק, מפרידים ביניהם ואת חתיכות החמאה מלקטים לגוש. זכור לי שהיה גם שימוש כלשהו למים הירוקים שנותרו.

באחד מביקוריי במוזיאון ישראל ראיתי כלי, שלפי ההסבר שימש לחביצת חמאה בשיטה שאני הכרתי. חשבתי בלבי: הנה דברים מעברי הקרוב הם כבר מוצגים מוזיאוניים.

כשההפצצות מסתיימות נכנסים החיילים הגרמניים לעיר. את הצבא הפולני בכלל לא ראינו. הגברים מסתתרים ואנו, הנשים, חוזרות לבתיהן. לגברים נשקפת אולי סכנה. כך אומרים . אומרים גם שהמלחמה נסתיימה. הגרמנים שולטים בעיר ומיד מרגישים את נחת זרועם.

סבתי, אמי ואני יושבות בבית סבתי על הספה בחדר האוכל. מהזווית הזאת אני יכולה לראות את דלת המטבח, הכניסה האחורית לבית. נשמעות דפיקות חזקות על הדלת ואף אחת מאתנו לא קמה לפתוח. אנו משותקות מרוב פחד מפני החיילים הגרמנים. פתאום אני רואה כידון הפולח את עץ הדלת הלבנה, ממש ליד הידית. אחרי ניסיון נוסף החיילים הגרמניים נכנסים למטבח. נשמעת השפה הגרמנית והפקודה "שליסל". המילה מוכרת לנו באידיש. הכוונה למסור לידיהם את מפתחות העסק, לחנות ולמרתף היין. אני, מרוב בהלה, קופצת מחלון חדר האוכל לחצר. רצה, מטפסת מעל הגדר הגבוהה, נכנסת לבית השכן, הסנדלר, ומסתתרת מתחת לשולחן העבודה שלו. רק כעבור זמן מאתרים אותי שם.

כך זה התחיל באותו ספטמבר 9391. הימים ימי חרדה.. נשמעים סיפורים, שקשה להאמין באמיתותם: בעלי זקנים נתפסים ברחוב וזקניהם נגזזים. מנסים להסביר שהחיילים הנמצאים כעת בעיר הם חיילי החזית ואחריהם ייכנסו אנשי מנהלה, שיהיו בוודאי בעלי אופי אחר. פחות תוקפניים. הם יארגנו את חיי האזרחים. האמת מתבררת יותר מאוחר:

אחרי הצבא הפולש התקדמו יחידות החיסול – "אייזנצגרופן", עוצבות מבצעיות נאציות של האס.אס שליוו את הצבא הגרמני כדי "לטהר את השטח מיסודות עוינות", הפתרון הסופי לקיומם של היהודים. אנו לא היינו מודעים לצפוי. לאחר כשנתיים מקימים הגרמנים את תאי הגאזים בעיר השכנה, בעלז'יץ, בהם "היהודים נמוגים, נעלמים עם העשן".

מה יביא הבוקר, ובעיקר הלילה? כולנו עוברים לגור בבית דודתי. איני זוכרת לכמה זמן, נסגרים בביתה ולא יוצאים לרחובות. באחד הימים אנו שומעים על שינוי, "יישור" הגבול בין הגרמנים ולבין הרוסים. ללא כל אזהרה, עוזבים הגרמנים את העיר ובמקומם נכנסים חיילים סובייטים. מורגשת הקלה. משתרר שקט. אבל כל יום מביא שמועות חדשות. אנו אוכלים ארוחת צהרים ופתאום שומעים מבחוץ הודעות מרמקול המוסע על גבי משאית: הצבא הסובייטי עומד לסגת מהעיר. המעוניינים להצטרף אליהם יכולים לעשות זאת, אך בדחיפות. המבוגרים מחליטים בן רגע, לקבל את ההצעה. דודי ודודתי יורדים למרתף ואני עוקבת אחריהם ורואה אותם מטמינים כלי כסף בשקע הקיר שהם חותמים בלבנה. נראה לי שגם היום אוכל לזהות את המקום. מאז לא הייתי שם. דודי שוכר עגלה וסוס, מעמיסים דברים הכי נחוצים, מושיבים את הסבתא, את שתי בנות הדודה ואותי ומתחילים ללכת בעקבות הצבא הרוסי הנסוג. העוזרת הפולנייה מבטיחה לשמור על הבית.

לפנות ערב אנו מגיעים לעיר אוקראינית רווה-רוסקה. דודתי, עם משפחתה ועם סבתי משתכנות בחדר אחד אצל יהודי מקומי, תמורת תשלום נכבד. לאמי ולי אין מקום שם. אנו ממשיכות לחפש מקום לינה. מסתובבות יחד עם פליטים אחרים ברחובותיה הריקים של העיר ורק עם בוקר, כאשר נפתחות החנויות, אמי מוצאת מקום מגורים תמורת עבודה בחנות נעליים. המרץ שלה עומד לנו לעזרה. אנו גרות על הגג בחדר הכביסה ומברכות את מזלנו הטוב. רבים אחרים עדיין מסתובבים ברחובות. שמועות על הנעשה בשטח הכיבוש הגרמני מתקבלות בינתיים בספקנות. רק מאוחר יותר מסתבר שהיו נכונות.

אבי עדיין נמצא בלובלין ומחפש דרך להצטרף אלינו. גם דודי הצעיר נמצא בשטח שבשליטת הגרמנים. באחד הימים הם מצליחים לעבור לצד הסובייטי בעזרת מבריחי הגבול, הגובים כסף רב תמורת ההברחה. אנחנו יחד. שוכרים חדר ומתחילים לחפש פרנסה. הוריי רוקחים ריבה ומוכרים אותה. ריח הריבה המתבשלת שעות רבות עומד בחדרנו הקטן. ממלאים צנצנות מזכוכית והתוצרת זוכה להצלחה רבה. בנות דודתי ואני לומדות בבית הספר האוקראיני ומשננות את שירו של המשורר הלאומי שלהם, שבצ'נקו: "כאשר אמות תקברו אותי...."

דודי הצעיר שוכר חדר לסבתא ולעצמו. אחות אמי עם בעלה ושתי בנותיהם שוכרים דירה גדולה יותר. שאר המשפחה, אחים ואחיות וילדיהם, נשארו בשטח שבשליטת הגרמנים.

המסחר פורח הודות ל"משחררים" הסובייטים, העושים רושם שמגלים עולם חדש, לא מוכר להם. הם קונים מכל הבא ליד: כתונות לילה ממשי נחשבות בעיניהם לשמלות נשף.

מתוך גאווה לאומית הם מספרים שברוסיה יש הכל - יש בתי חרושת לכל דבר - גם לתפוזים. כששואלים אותם אם יש להם "צורעס" (צרות) הם אומרים "הרבה, יספיק גם עבורכם".

בת דודתה של אמי, מניה, אפילו מחליטה להתחתן בזמן הזה והחופה נערכת בחדרנו הקט. כנר מוזמן להנעים את האירוע. אמי, הידועה כבשלנית טובה, מכינה כיבוד. אני מלווה את הכלה למקווה.

העיסוק העיקרי בחיי היום-יום הוא להגיע לתור שבו "מחלקים" (מוכרים) מצרכים. מספיק שמישהו נישען על דלת סגורה של חנות ומייד מתארגן תור ארוך ואנשים מחכים בסבלנות, מבלי לדעת מהו המצרך ש"יחולק". נוצר הווי הקשור לתורים ולחלוקת המזון.

כאשר מתחילים להרגיש קצת ביטחון ומתרגלים לתנאים החדשים, מודיעים הסובייטים על דרישתם "להעניק" לפליטים היהודים מפולין את האזרחות הסובייטית. אבי מחליט לא לנקוט שום יוזמה, לשבת בשקט עד יעבור זעם . הוא כבר הספיק ללמוד מהחיילים הסובייטיים על המציאות בדיקטטורה של המשטר הקומוניסטי. השלטונות הסובייטים עקביים בהחלטתם לגבי הפליטים הפולניים. הם מתחילים להעביר לתוך רוסיה הסובייטית, למחנות עבודה, את המסרבים לקבל את האזרחות הסובייטית המוצעת להם בנדיבות לב רבה כל-כך... במשך היום נמשכים החיים כרגיל. בלילות מוציאים את הפליטים מהבתים, כדי להגלותם לעומק ברית המועצות. החלטת אבי שלא לקבל את האזרחות הסובייטית הופכת אותנו למועמדים להגליה.

השליטה בגורלנו אינה בידינו, אבל אולי נצליח לשרוד אם נדע לנתח את המצב. אבי הבין שאסור לקבל את האזרחות הסובייטית. ברור שלנו, כיחידים, אין אפשרות להשפיע על מהלכי השלטונות, אבל אבי, בהיותו אינדיווידואליסט, בוחר לעתים קרובות ללכת נגד הזרם. למרות שהבחירה היא יכולת מוגבלת ביותר ולעזרתה חייב להתגייס גם הגורל המלעיג, אבי מנתח את המצב ועומד על שלו. גישתו לבדיקת האפשרויות העומדות לפנינו, הושפעה מכישוריו לניתוח טקסטים ב"ישיבה". רק לאחר מעשה ניתן היה לקבוע כי הוא צדק. אך בעתים של חוסר ודאות כיצד אפשר לדעת שהבחירה נכונה; כיצד להתייחס לסיטואציה בחייך שאנו אחראים לבחירתה ושאין ממנה חזרה? מה היו האלטרנטיבות שלא נבחנו. מה היה הצפוי מההן? האם בכלל יכולנו לבחור?
תעתועי הגורל על כל הפיתולים, גורמים לי לחשוב כי הבחירות שלנו הן מקריות. ניתן רק להתנחם בקבלת העובדה שיכולתנו מוגבלת, לכודים בכוחו של הגורל. גורלי הטוב ליווה אותי ברגעים הקשים.

סבתי, וקרובי אמי לא קיבלו את האזרחות הסובייטית ושקלו את האפשרות לחזור לביתם בטומשוב-לובלסקי - הם נספו בשואה.



אחים ואחיות של אמי שלא הספיקו להימלט – נספו בשואה.

הורי אבי, אחיו, אחיותיו ומשפחותיהם נשארו תחת השליטה של הגרמנים והם נספו בשואה.

האחות הצעירה של אמי, הנה'לה עם בעלה ובתה שושנה, ניצלו הודות ל"גוי" שהסתיר אותם בבונקר. שושנה ארציאלי גרה כיום עם בעלה ועם בנה בתל-אביב, רדופת זיכרונות מתקופת היותה בבונקר.

בן-דודי שלמה גורן (גוז'צ'נסקי),בן אח של אמי, נשאר בחיים הודות להקרבתם של זוג פולני, מכריו של סבי, שהסתירו אותו מאחורי ארון בביתם בטומשוב-לובלסקי. (לא מזמן הוענק לזוג מציליו שאינם כבר בחיים, התואר "חסידי אומות העולם". הבנים שקיבלו את העיטור עשו רושם שאינם גאים בהוריהם ושאינם מעוניינים ששכניהם יידעו על המעשה.)





אחיה של אימי, **ישעיהו** (שייקה), עלה לישראל באמצע שנות העשרים, חזר לפולין שם התחתן עם גוטה. יחד עלו לישראל והקימו משפחה. ילדיהם, בנות דודי, נירה ורינה.

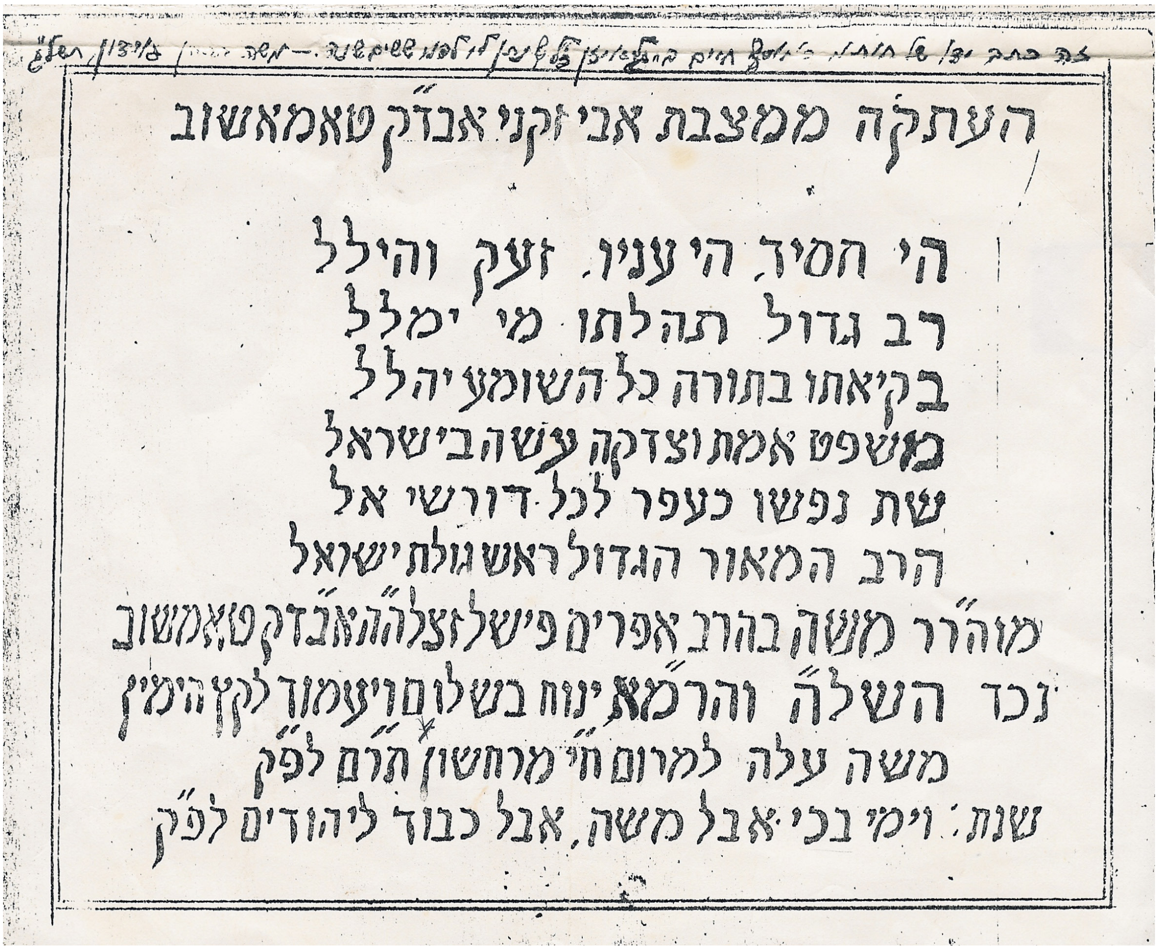
כאמור, הוא שינה את שם המשפחה לגורן .

העתקה משערי השל"ה מ"כ באותיות רשי
אשר כתב אבי זקני זצ"ל אבד"ק טאמאשוב-לוב.

אנכי הצעיר משה רב ואב"ד בעיר טאמאשוב
בן הרב ר' אפרים פישל זצ"ל בן הרב הצדיק
מוה"ר אברהם אבי"ש זצ"ל אב"דק קאנסקיוואלי
בן הרבני המופלג מוה"ר מרדכי זצ"ל בן הרבני
המופלג מוה"ר אברהם אבי"ש זצלה"ה בן אמי
זקנתי מרת פינקל פייגע ז"ל בת הרב הגאון
מוה"ר מרדכי הלוי הורוויץ זצלה"ה האב"דק
ליסק בן הגאון מוה"ר יוסף הורוויץ זצלה"ה
אב"דק פרעמיסלא בן הגאון מוה"ר אברהם
הורוויץ זצלה"ה הנקרא דער דיקער ר' אברהם
בהגאון מוה"ר לייזיל זצלה"ה בהגאון ר' שעפטיל
הורוויץ זצלה"ה בהגאון ר' ישעי' הורוויץ זצלה"
המחבר ס' שני לוחות הברית

של"ה

נספח 1
שושלת יחוסין של המשפחה



זה כתב ידו של חותני ר' יוסף חיים [illegible] לפני ששים שנה. — משה [illegible] גוידון, תשל"ג

העתקה ממצבת אבי זקני אבד"ק טאמאשוב

הי חסיד, הי עניו. זעק והילל
רב גדול תהלתו מי ימלל
בקיאתו בתורה כל השומע יהלל
משפט אמת וצדקה עשה בישראל
שת נפשו כעפר לכל דורשי אל
הרב המאור הגדול ראש גולת ישראל
מוהו"ר משה בהרב אפרים פישל זצלה"ה אבד"ק טאמשוב
נכד השל"ה והרמ"א ינוח בשלום ויעמוד לקץ הימין
משה עלה למרום ח"י מרחשון תר"ם לפ"ק
שנת: וימי בכי אבל משה, אבל כבוד ליהודים לפ"ק

<u>נספח 2</u>

<u>ילדי הסבתא והסבא רבא – דרייזל וישראל גוז'צ'נסקי</u>

פישל - (סבי) היה נשוי עם מינדל (סבתי) מבית שטרן.

משה - עזב את טומשוב-לובלסקי ב - 4191 והיגר לארה"ב.
שינה את שם המשפחה לגורדון. לאחר מלחמת העולם השנייה הוא
ואשתו אסתר עלו לישראל. התמסר לכתיבת זיכרונות מבית אביו.

חיה – הייתה נשואה לקלמן ארליך. הם ושלושה מילדיהם נספו בשואה.

מניה – בתם הצעירה ובעלה דוד כץ מטומשוב לובלסקי עלו
לישראל לאחר המלחמה. דוד נפטר. מניה גרה בקרית-
מוצקין. ילדיהם של מניה ודוד כץ:

חיה - נפטרה בגיל צעיר בישראל, השאירה אחריה
ילדים החיים עם האב בקרית מוצקין.

ישראל - חי בקרית-מוצקין עם משפחתו.

מרדכי - עלה לישראל לפני מלחמת העולם השניה והקים משפחה.
הוא ואשתו שפרה נפטרו. ילדיהם:

ניבה - התאלמנה בגיל צעיר

דויד - שניהם עם משפחותיהם מתגוררים בקרית-וצקין.

ישעיהו- היגר לארה"ב. בתו :



בלצ'ה - ובעלה ליאון גורדון (היו בני דודים) התגוררו
בירושלים. ילדיהם:

יפה - נשואה לאלי רום, נפטרה ב– 9991, בנם:

ערן-אשתו ילי,ילדיהם:אביב, רעות, תומר ונועה

נתן - מתגורר בירושלים.

יוסף - עם אשתו פייגה ושני בניהם – התגוררו בלובלין –נספו בשואה.

חנה - נשואה לשליזינגר – נספו בשואה.

פנינה- היגרה לאורוגוואי – בעבר היה קשר עם המשפחה ונותק.

<u>נספח 3</u>

<u>ילדיהם של פישל ומינדל גוז'צ'נסקי (סבים שלי):</u>

(מינדל, מבית **שטרן** הייתה אחותו של **יחיאל שטרן**, אביו של **שלמה שטרן**. **ילדיו של שלמה שטרן ואשתו הניה: יחיאל, דיטה וחייה** – כולם חיים בישראל).

סבתי מינדל נספתה בשואה.

סבי פישל נפטר מספר חודשים לפני המלחמה

ילדיהם:

משה - התגורר בקוז'ניץ - הוא, אשתו וארבעת ילדיהם נספו בשואה.



משה עם משפחתו

מנדל - היגר לארה"ב ב- 5191 ושם שינה את שם משפחתו לגורדון. לאחר מלחמת העולם השנייה עלה לישראל ונפטר כאן.

הרשל - עם אשתו שרה לבית טנדטניק מלודז' - נספו בשואה. בנם:

שלמה - ניצל על ידי משפחה נוצרית בטומשוב. עלה ארצה באוניית "אקסודוס", הידועה. סיפור הצלתו הוא סיפור נפרד שהוא חייב לספר בעצמו - לאחרונה הוענק לילדי מציליו תואר "חסידי אומות העולם". הוא היחידי שהוסתר על ידי פולנים בטומשוב, נשוי לציפורה מבית שכטר, מתגורר בראשון לציון. ילדיהם:

שרית- נשואה לרונן סטולקול, ילדיהם – טל, גל ושיר.

ניצן - נשוי לשרה מבית פרידמן.

אלון - רווק. כולם חיים בישראל.

ישעיהו - עלה לישראל בשנת 6291 הקים משפחה, הוא ואשתו גוטה נפטרו בשנות ה - 05. בנותיהם:

נירה - נשואה לחיים ליפשיץ. בניהם – **דני ויובל**.

רינה - אלמנת אבנר דוידי. שתיהן מתגוררות ברמת-השרון.

יוסף - הצעיר בבנים, נספה בשואה – לא ידוע היכן.

חנצ'ה - נשואה למשה אברוך מיוזפוב - בנותיהם:

אידה ולוסיה – נספו בשואה.

פנינה - עלתה לישראל בשנת ב - 8291 ונישאה לשאול ורשבסקי, בנו של טודרס ורשבסקי, דור חמישי בירושלים. ילדיהם:

אסתר - נשואה **ליהושע לנדנר,** ילדיהם:

שאולי, מינה ואילנה

אפי (אפרים-פישל) - נמצא בקנדה

רחל - נשואה **לאהוד בן-דור** – ילדיהם:

דורית ואורי – חיים בישראל

חיה - נשואה לאלישע גוזיצ'נסקי (היו בני-דודים) – נספו בשואה.

הניה - נשואה לרוזנטל . שניהם ניצולי השואה – נפטרו בישראל.בתם:

שושנה - נשואה לאלנקם ארציאלי ובנם

יואב - חיים בישראל .

מרים - נשואה לשמואל פרידמן מלובלין (ההורים שלי)



מרים הניה ופנינה

הורי שמואל פרידמן, אפרים ומאלה, אחיו- עזריאל אדלה ובתם, דוד הינה ובתם דינה, שרה, מניה, פנינה, חיה נספו בשואה (לא בטוחה בכל השמות)

נכדו של עזריאל פרידמן (אחיו של שמואל, אבי):

דב בר שלום - אשתו- **ז'קלין** וילדיהם

איילה, לירן ונורית - חיים בישראל.

אמי, מרים, נפטרה ב - 4791 ואבי, שמואל נפטר ב - 8791.

שניהם קבורים בבית העלמין בחולון. בתם:

שרה - נשואה ליצחק ברנע (ברנצווייג), **בנם של חיה והרש (צבי) ברנצווייג** משדליץ.

אחיותיו של יצחק - חווה, רייזל, מאשה והאם חיה – נספו בשואה. האב, **הרש**, עם יצחק נמלטו לשטח בו שלטו הסובייטים. האב נפטר באוזבקיסטן. בתום המלחמה שב יצחק לפולין.

ילדיהם של שרה ויצחק ברנע:

חיותה - נשואה **לזלי**, בנם של מרים ורפי **גורביץ**.

בניהם:

אייל-מיכאל

דניאל-דוד

עופר - נשוי **לתמר** מבית ברכה ונועם **זק**. ילדיהם:

גילי, טל-שרון ואהוד-נדב.

ה ג ל י ה

סוף שנת 1939 ותחילת 1940. אני בת תשע.

הפליטים היהודים, אזרחי פולין, הנמלטים מהגרמנים לשטחה של בריה"מ, מוגדרים בפי הסובייטים כ"אלמנט בלתי מהימן", שאין לסמוך עליו; הרוסים גם לא סומכים על הקומוניסטים מפולין – יהודים ופולנים.

נודע לנו שהחיילים הסובייטיים התחילו להוציא את הפליטים הפולנים באישון לילה ממגוריהם הזמניים ומובילים אותם בקרונות משא להגליה במחנות עבודה בכפיה בתוככי ברית-המועצות.

לפי השמועה, העוברת מפה לאוזן, הרוסים כבר מתקרבים לאזור המגורים שלנו. אבי מציע לארוז. לדבריו, אם נהיה מוכנים, ודאי יאפשרו לנו לקחת את הכול, זאת אומרת המעט שהצלחנו לקחת עמנו במנוסתנו מהגרמנים. הוריי אורזים ושלושתנו שוכבים לישון בבגדים, דרוכים לכל רעש.

באמצע הלילה אנו שומעים דפיקות חזקות על הדלת. אין צורך לתהות על זהות הדופקים. עוד לפני כניסתם, מגיע אלי ריחם. אלה הם חיילים סובייטיים, שריח חמיצוץ של זיעה ורטיבות, שלא התייבשו, נודפים ממעיליהם העליונים, השינלים – לא נראה שעברו פעם ניקוי כלשהו. גם הריח הזה מצטרף לפינת הזיכרונות של הריחות והם "מתוייקים" בתור "החיילים הסובייטיים" במדור "ריחות". יותר מאוחר אני לומדת שמדי אנשי ה-**נ.ק.ו.ד.** לא נקיים יותר.

שני חיילים נכנסים ורואים את הצרורות הארוזים.

אבי צדק - הם אפילו מתלוצצים אתנו. אנחנו יוצאים לחושך של הלילה ורואים ברור את המשאית החונה ובה כבר מגורשים נוספים. החיילים עוזרים לנו לעלות. נסיעה לא ממושכת - אנו בתחנת הרכבת. קרונות המשא פתוחים ל"נוסעים", נוסעים, שאינם בוחרים את יעד נסיעתם, לא מחויבים בקניית כרטיס ולא מביעים כל רצון לנסיעה זו. בפיהם רק שאלה אילמת – לאן?

אנו מטפסים על סולם הנשען על מפתן הקרון. בפנים אפילה וריח דחוס מהמשא הקודם, לא נעים. כל משפחה מצטופפת יחד, מתארגנת. אין מקומות ישיבה. מספר קרשים

לאורך הקירות. אין תאורה. באחת הפינות וילון קטן ומאחוריו דלי. איננו מגלים קרובי משפחה בין המגורשים. נראה שהם מצליחים להישאר.

כבר בוקר. על הרציף חיילים חמושים שומרים על הקרונות שלנו. אני מאד מפחדת מהרובים שלהם, אבל אולי הם שומרים עלינו מפני סכנה כלשהי? פתאום אנו שומעים שקוראים בשמותינו – קרובי המשפחה שמעו על הגירוש שלנו ובאו לשכנע את הוריי להישאר במקום, כמוהם – תמורת שוחד. הם מציעים עזרה כספית. אבי אינו מסכים משתי סיבות:

הראשונה – עליה אין מדברים, זאת אני לומדת בגיל יותר מבוגר: אין הוא מוכן לקבל עוד עזרה כספית ממשפחת אמי.

השנייה - ועליה מדברים: לנשארים במקום, מציעים הסובייטים את אזרחותם. לדעת אבי, אין לקבל את האזרחות הסובייטית בשום פנים ואופן. הוא כבר הספיק ללמוד על הדיקטטורה של הפרולטריאט - האידיאולוגיה הנשגבת, המקדשת את כל האמצעים, כולל הגליות לכל החיים, עבודות כפייה והוצאות להורג.

השיחה מתנהלת בקול רם בין קרובי המשפחה שלנו , שאינם מצליחים להגיע קרוב לקרון, לבין הוריי, העומדים בפתח. כולם מדברים בקול רם, באידיש. המגורשים הסובבים אותנו, מקשיבים לשיחה. מתפתח ויכוח בין המצדיקים את עמדת אבי לבין אלה החולקים עליה.

לאחר שיחה קצרה עם קצינים רוסיים, אנו רואים משפחות יורדות מהרכבת, ומתרחקים מהר מהמקום. אבי מחליט שנשאר בקרון.

לא ידענו שלא נתראה עוד. לא היינו מודעים לכך שזו פגישתנו האחרונה עם קרובי המשפחה של אמי העומדים על הרציף: אמה-מינדל, אחיה-יוסלה והאחותה-חנצ'ה עם משפחתה – בעלה-יעקוב ובנותיהם – לוסיה ודיסיה, החברות הטובות שלי. כך הם נעלמו מחיי לתמיד. הם לא ידעו שבחירתם היא בחירה במוות! אנו לא ידענו שבחירתנו היא - חיים.

הרוסים לא ראו בהגליתנו מעשה הומני כלשהו, הם פעלו על פי שיטה ידועה שלהם - לעקור אוכלוסיה לא מהימנה מהסביבה שלה ולהגלות אותה לעומקה של רוסיה, למחנות עבודה, כפי שנהגו לעשות במקרים אחרים.

הדלת נסגרת מבחוץ במוט. שני חלונות קטנים אינם מאפשרים לנו לראות את המתרחש. ניתן רק לשמוע את סגירת הקרונות האחרים ואת קולותיהם של הקרובים. הם מנסים להגיד עוד מילות עידוד, עוד מילים לפרידה ואיחולים לפגישה בעתיד הקרוב.

איני מפריעה להוריי ברגעים האלה וגם אין לי דעה משלי בנושא. הנסיעה למרחקים בלתי מוכרים אפילו מסקרנת אותי, טומנת בחובה תחושת הרפתקה. אני רק צופה. גם לא שמים לב על ילדה קטנה.

הוריי, ובמיוחד אבי, הרי יודעים מה טוב יותר, כולם משבחים את חכמתו, את בקיאותו הרבה בפלפול התלמודי המסייעת לו גם בניתוח שאלות קיומיות.

הרכבת מתחילה לנסוע ללא כל אזהרה. חולף יום ומתחיל לילה ואנו מנסים להתרגל למציאות החדשה. אנו כבר לא סופרים את הימים, לילה ועוד יום והנסיעה נמשכת והופכת לדרך חיים נוספת. נשמעות חריקות הבלמים, נעצרים, מבלי לדעת לכמה זמן. כשהדלתות אינן נפתחות, סימן שגם המלווים שלנו אינם יודעים כמה זמן תעמוד הרכבת. הדלי מאחורי הווילון מתמלא ומחכה להרקתו בתחנה הקרובה. היושבים בקרבתו סובלים קשות. הרכבת נעצרת באותה פתאומיות שבה היא מתחילה לנסוע . אנו שומעים את תמרוני הקטר המנתק קרונות מהרכבת שלנו ומעבירם לפסים אחרים, לפעמים משאירים אותנו על פסים צדדיים ומצרפים אותנו כעבור שעות לרכבת אחרת. אני לומדת לזהות את הקולות מבחוץ, את התחברות הקטר - דחיפה קטנה ואחריה תנועה לכיוון אחד ותנועה לכיוון אחר, לכיוון נסיעתנו. ממשיכים לנוע. לאן? מי מהמובילים אותנו יודע את היעד? הרכבת נעה מכוח יד נעלמה, מכוח בלתי נראה, למרות שידוע לנו כי הכוח הסובייטי הוא שמתערב בגורלנו בעוצמת שליטתו. השקשוק המונוטוני של הגלגלים מרדים אותנו, ואילו עצירתה הפתאומית של הרכבת מעירה. אנו נוסעים במשך היום וחונים בלילה ולעתים ההיפך. החיילים המלווים אינם מדברים אתנו. לעיתים אנו מזהים יהודי בתחנת הרכבת וגם הוא מנחש מיד את זהותנו. בתחילה מתנהלת שיחת מבטים וכאשר אנו בטוחים שניתן גם לדבר באידיש ובתנועות ידיים, אנו מהקרונות שואלים שאלות. האיש שעל הרציף מסביר לנו את הצפוי, הידוע לו.

משפטים כמו "כאן תחיו וכאן תמותו" או "אלה הם החיים" (זדייס פוז'יוויוש יזדייס אומריוש) חוזרים על עצמם, משקפות את המציאות, קובעות עובדות, מבלי להשמיץ את המשטר. כאן לא מסתכנים בהבעת ביקורת גלויה, כי בשל כך נדונים לגלות של שנים רבות, לעיתים עד המוות, במחנות העבודה. האזרחים הסובייטים אינם מדברים על השקפותיהם. השיחות עוסקות רק בהיכן "מחלקים" (שם נרדף ל"מוכרים") מצרך כלשהו.

בכל תחנת רכבבת, לפני הכניסה לאולם ההמתנה, נמצא מיחם עם מים רותחים – "קיפייטוק". שירות המוגש חינם לאזרח, כביטוי לדאגה לו. כשדלתות הקרונות נפתחות, האנשים קופצים ורצים לתור, אל המים הרותחים. קורה שהרכבת מתחילה בנסיעה לפני שמגיע תורך ואתה מתחיל בריצה אל הרכבת ונתלה בידיים המושטות מהקרונות המושכות אותך פנימה. קורה שהמים כבר בידך ובריצה לרכבת הם נשפכים על הרציף וכל המאמץ לשווא. קורה, שהמאחר אינו מצליח להשיג את הרכבת. במקרה כזה איש אינו יכול לעזור, קרובים ניתקים אלה מאלה למשך שנים, עד לפגישה מקרית אחרי המלחמה. לפעמים מספר מישהו שהכיר את מישהו בשם כזה והוא יודע לספר לאן העבירו את הקרוב שנעלם. קורה שהמאחר לרכבת מופיע פתאום, כעבור שנים, בתום המלחמה, בדלת בית משפחתו. כך קרה לקרובת משפחתו של אבי.

אבי היה תמיד בין אחרוני השבים עם המים החמים לקרון. אני חרדה לו וחולמת שהוא אינו מצליח להשיג את הרכבת המתרחקת. החלום חוזר מדי פעם והוא נעשה מוכר. אני יודעת את השלב, שבו אני מתעוררת וממשיכה לחלום בהקיץ, בחרדה רבה.

כך אנחנו נוסעים כמעט חודש ימים. חולפים על מרחבים ירוקים ועל אין סופיים מכוסים שלג, עד העצירה הסופית בתחנה ללא שם.

על הבקתה כתוב – הקילומטר ה – 47. אחר כך מתברר לנו שזהו המרחק מהכפר בשם קונושה. העיר ארכנגלסק צפון- מערבה מאתנו. המקום בו נעצרת הרכבת שלנו הוא מחנה קטן באמצע הדרך, ולרוב הרכבות אינן עוצרות בו. מודיעים לנו ש"הגענו". זו התחנה הסופית של הרכבת שלנו וצריך לרדת. כבר התרגלנו לקרון המשא. מה צפוי לנו כאן?

אנו יורדים עם הצרורות בידינו. סימן היכר לגולה – העדר מזוודה עם ידית. פשוט צרור ארוז וקשור בארבעה הקצוות.

מתאספים במרכז היישוב. השפה הרוסית אינה מובנת ל"מתיישבים" החדשים המדברים אידיש או פולנית. גם החוקים לא לגמרי מובנים.

המתורגמן מסביר, כי העבודה חובה היא ואיננו רשאים לצאת מגבולות היישוב ללא אישור האחראים. מציגים את מנהל המחנה, בלקוב - האחראי על נושאי המנהלה ואת ביקוב - מנהל העבודה. כל המבוגרים שאינם זקנים מדי ואינם צעירים מדי יעבדו בכריתת עצים. החוק הסובייטי מעניק חינוך חובה לילדים. האמהות חייבות לעבוד והתינוקות נשארים כל היום בגן ילדים. מכריזים על מקומות עבודה, משרות פנויות - נגרים, מטפלות, מבשלות בגן הילדים ועוד. אמי היא הראשונה שמציעה את עצמה כמבשלת מקצועית. את השפה הרוסית היא זוכרת ממלחמת העולם הראשונה, ולבשל אין צורך ללמד את ה"אימא היהודייה". היא מיד מופנית לעבוד בגן הילדים. אנו עדיין לא יודעים להעריך את התועלת הרבה שבתפקידה. הודות לאמי אני זוכה לעתים לאוכל מיוחד הניתן לתינוקות בלבד, אפילו חמאה. "לקיחת" קצת ממצרכי המזון לילדתה אינה נחשבת בעיני איש כגניבה אלא כהצלחה. מובן שלא סיפרנו לאף אחד על ההישג הזה. אמי רואה את עצמה בת מזל שאינה צריכה לעבוד ביער. גן הילדים נמצא בצריף גדול ומחומם במשך שעות רבות. החלונות הכפולים שומרים על החום. החשוב מכל – מקבלים שם מצרכי מזון שלא ניתן לקנות בשום מקום.

אבי עובד בכריתת עצים. העצים גבוהים מאוד. את הכריתה מבצעים ידנית: בתחילה יוצרים בתוך העץ מעין משולש בעזרת הגרזן, ורק לאחר שהמשור חודר חופשי לקליפת העץ, מתחילים בניסור. שני גברים מנסרים את העץ במושכם את המסור מזה לזה. חייבים לנקוט זהירות רבה לפני שהעץ נופל. בשל גובהו הרב הוא נופל למרחק ויש להזהיר את אנשים הנמצאים בסביבה הקרובה.

במחנה כשלושים צריפים. סביב המחנה – יערות. בצריף שלנו, מס' 28, שלושה חדרים נפרדים . בכל חדר משפחה. מספר הנפשות לא חשוב. בחדר – קרשים לשינה,

שולחן, כסאות ותנור לבישול המוסק בעצים. חלון אחד, שממנו רואים את הצריפים האחרים. בתוך החלק המשותף לחדרים – דלי למים, מטאטא, ואפילו משור. חשוך בכניסה לצריף ורק עם פתיחת הדלת החיצונית חודר קצת אור. הצליל היחידי הנשמע בסביבה הוא צפירות הרכבות החולפות לפעמעם.

במרכז היישוב – באר ולידה מבנים: אולם לאספות עם, מסעדה וחנות שניתן לקנות בה וודקה ללא הגבלה (זה מצרך שניתן לרכוש חופשי-במקום תרופה נגד דכאון), לעתים רחוקות מוכרים סוכריות. ניתן לקנות עיתונים, אם כי לא מאותו יום. יש קולנוע. ויש גם עבודה. מה עוד נבקש?

אנו מתחילים ללמוד את תנאי החיים במקום. אין צורך לדאוג לצרכים כלשהם, הם נלקחים בחשבון בפקודת היום של ההנהלה, ואלה שאינם נלקחים בחשבון, סימן שהם מיותרים או אסורים.

הילדים בגיל לימוד חובה חייבים להתייצב בבית הספר. אני שייכת לקבוצה הזאת. בית הספר נמצא בכפרם של ה -"קולאקים" – לשעבר בעלי קרקעות באוקראינה, שהוגלו לכאן בעת הקולקטיביזציה שהונהוגה על ידי הבולשביקים. בפגישתנו הראשונה הם מסבירים לנו ש"כאן חיים וכאן מתים". הם בעלי ניסיון ואנו כבר שמענו את האמרה הזאת בדרך לכאן. סימן שככה זה. . שלווה? אל תניח לשלווה המדומה הזאת להוליך אותך שולל. זה מחנה הגליה לעבודה בכפיה.

יום יום אני הולכת עם ילדים נוספים לבית הספר מספר קילומטרים הלוך ושוב. אנו לומדים שפה חדשה. לעתים מילה בפולנית הופכת לבעלת משמעות אחרת ברוסית, כאשר מלעיל משתנה למלרע. פעם שאלתי את המורה בהיגוי הפולני "איך לכתוב ?" בתרגום לרוסית משתמעת המילה במלרע "איך להשתין?", והוא מפנה אותי לשירותים, לקול צחוקם של הילדים המקומיים. הצחוק הזה רודף אותי הרבה זמן. אני מפסיקה לשאול שאלות, אבל משתדלת ללמוד מהר את השפה. אנחנו עשרה ילדים יהודיים בכיתה, בולטים במראה החיצוני וגם בהבנת החומר הנלמד.



חברי לספסל הלימודים הוא השכן מהצריף שלנו. אנו נעשים זוג מכוח ההליכה היום יומית. אין דרך, אין כביש, אין תחבורה. הביגוד ה"פולני" שלנו אינו מתאים לתנאי המקום, אין אפשרות לקנות לבוש אחר, חם יותר.

אנו הולכים לאורך מסילת הברזל. במקום מסוים עוברים פסי הרכבת מעל גשר גבוה ואחריו המסילה מיד מתעגלת ימינה בזווית חדה. לא תמיד רואים או שומעים את הרכבת. אנו לומדים לשים כף יד על פסי הברזל ולחוש רעידות המבשרות את הרכבת המתקרבת.

בחורף, מתחת לגשר, נערם שלג רב ואנו נאלצים לפעמים לקפוץ לתוכו. מזל שהשכבה העליונה של השלג קפואה והקופץ אינו "טובע" בתוך השלג העמוק. למרות צחוקנו בעת הריצה בקטע הזה של הגשר – אנו חשים גם פחד. לפעמים מנסים ללכת ביער, בדרך המקבילה למסילת הרכבת. בית הספר שוכן בצד השני של המסילה ובכל מקרה חייבים לחצות אותה. המעבר תמיד מלווה בסכנה. המגף יכול להיתקע בין שני אדנים, שעליהם מונחים פסי הברזל החלקים. האדנים מחוזקים ב"מסמרים" שראשם בולט וחלק. בין שני פסי הברזל הצבע שונה – החום של הרכבות העוברות ממיס את השלג והופך אותו לבוץ אפור. גם כאן ניתן להחליק בקלות, ליפול ולא להספיק לקום.

זכור לי שירו של נייקרבוס, המשורר הרוסי הידוע, המתאר בניית פסי רכבת על-ידי אסירים שנידונו לעבודה בפרך בתקופת הצאר. לדבריו, תחת כל אדן התומך בפסים, קבור אסיר. לא הזדמן לי לראות בניית פסי רכבת בימי סטאלין. אותה אדמה קשה קפואה, אותם מרחבים ואותם אמצעים שעדיין לא השתנו.

בזמן ההליכה אנו בודקים זה את הפנים של זה - אם האף מלבין, סימן של קפיאה, חייבים מיד לשפשף אותו בשלג. קר מאד ברגליים. על הגרביים שמים נייר עיתונים ועליהם נועלים את המגפיים, העשויים מלבד.

ההלצה הנפוצה היא בשאלה, איזה עיתון טוב יותר לעטיפת הרגליים, נייר של העיתון "ידיעות" (איזווייסטיה) או - "האמת" (פראוודה). יש אומרים שב"ידיעות" אין אמת וב-"אמת" אין ידיעות.

העיתונים מצליחים לבודד את הקורא מהאמת והחדשות וגם לבודד את הרגליים מהקור בצורה יעילה מאוד.

לפני הכניסה לבית חייבים מיד להסיר את כל השלג שדבק בהם, אחרת הוא נמס ולא מצליחים לייבש את המגפיים בזמן. אין זוג נוסף להחלפה. צורת ההליכה המשונה של אישה צעירה במחנה משמשת לנו כאזהרה מפני תוצאות הקור: אצבעות רגליה קפאו והרגל איבדה מגמישותה. בהליכה היא חייבת "להנחית" את כף רגלה וכל גופה מנתר קדימה בצורה משונה.

הקור עז. לעתים הקור מגיע ל-50 מעלות מתחת לאפס. כשיוצאים מהבית ומכסים כמעט את כל הפנים, גם את הפה, קשה לנשום בתחילה, קשה לדבר. ריסי העיניים נראים כמו סטלגמיטים וסטלקטיטים. לא ניתן להרכיב משקפיים. לעתים ציפור קפואה נופלת כמו אבן. נראה שלא הספיקה לעוף לארצות החמות, נעצרה לשניה וקפאה.

ההרגשה היא, שגם המחשבות קופאות. הכל מכוסה דממה לבנה. אנחנו, הילדים, לא מודעים שהשקט הזה טעון סערה. חיים את היום, את הרגע ומצליחים לראות גם את היופי של הטבע, מבלי להתיחס לעובדת היותנו אסירים במקום. רק השלג והמרחק של הישוב שלנו מישובים אחרים יוצרים את האשלייה של השקט . יש גם הרגשה שאנו נמצאים בתחנה האחרונה ... ואחרינו מרחקים מושלגים ושממה ... אין איש שומע אותנו.

הלובן של השלג מסנוור את העיניים ביום שמש. חריקת השלג הקפוא מתחת למגף היא הצליל הנוסף המצטרף לצפירות הרכבות המוציאות את העצים שנכרתים ביער. תחושת חוסר יכולתנו לשנות את מצב משתקת אותנו עוד יותר.

ענפי העצים נשברים תחת כובד השלג. הכל מתנהל באיטיות ובשקט ובתחושה שאין לאן למהר. אין באפשרותנו לעלות על הרכבות החולפות ואין לאן לצאת מגבולות המחנה. לעתים השמיים הם בהירים, כחולים ולעתים הם כבדים, נמוכים, תלויים ממש מעלינו. קיים גם יתרון באקלים הצפוני - העדר מחלות.

תקופת הגשמים היא המפחידה אותי ביותר. מעולם לפני כן לא שמעתי רעם בעוצמה כזאת ולא ראיתי ברק המדליק את כל השמיים ושאף אותי אליהם. כאילו כאן אני קרובה יותר למקור. בהישמע הרעם אני אוטמת את אוזניי ומסתתרת מתחת למיטה. לעתים ברק פוגע בעץ בקרבת מקום. מדהים אותנו הזוהר הצפוני – בשמים מרצדים אורות זוהרים כאילו מפרוז'קטור המחליף צבעים מירוק לצהוב ובעיקר – לאדום. בקיץ - הלילות לבנים – השמש אינה שוקעת, מגיעה לאופק ומייד עולה שוב. הטבע, על תופעותיו השונות, נראה בכל הדרו. כך גם כוחו של המשטר הסובייטי.

אבי מודיע למנהל העבודה שלו שאינו מסוגל לעבוד בכריתת העצים. הוא נמוך קומה ומבנה גופו רזה . אין בכוחו לבצע את העבודה. לאחר השיחה עם המנהל הוא נאסר מייד, מואשם בסירוב פקודה. סוגרים אותו בצריף המשמש בית סוהר. בצריף שני חדרים – אחד לנשים ואחד לגברים. בחדר הנשים נמצאת אסירה המפחדת מהחושך ומעכברים. אבי מנסה להרגיע אותה מבעד לקיר. אני הולכת לבקר אותו והוא, מבפנים, מעודד אותי. כעבור זמן הוא מובא בשמירה לבית המשפט בעיר המחוז - וולוגדה.

אבי מגן על עצמו בפני השופט. הוא מסביר לו ברוסית את הסיבות שבגינן אינו מסוגל למלא את העבודה המוטלת עליו. בהיותו נמוך קומה ובעל מבנה גוף רזה וחלש, אינו בעל הספק דומה לשאר אנשי הקבוצה ואינו תורם את חלקו במילוי ה"נורמה" היומית של הקבוצה.

בתור אדם ישר, הוא רוצה להביא תועלת למדינה ואינו חש בנוח לחיות על חשבונם של אחרים. אם הוא אינו תורם את חלקו בקבוצת העבודה שלו, חבריו חייבים לעבוד במקומו. בקונסטיטוציה הסובייטית כתוב שכל אחד תורם לפי יכולתו ולכל אחד מגיע לפי צרכיו. אילו ניתנה לו עבודה מתאימה ליכולתו הגופנית, הוא היה מביא תועלת למדינה, מצפונו היה שקט ולחבריו בקבוצה היו מצרפים מישהו אחר, בעל יכולת, והם היו מסוגלים למלא את הנורמה, אולי מעל הנורמה. את אלה שיוצרים מעל הנורמה מכנים "סטכנוביץ". הם מקבלים ביום מנת לחם גדולה יותר.

לא שמענו על מקרה נוסף, שבו שופט בבית המשפט הסובייטי מקבל את טיעונו של הנאשם. הנאשם תמיד אשם. הבדיחה הנפוצה על המשפט הסובייטי היא על אחד שנידון ל - 25 שנות מאסר ומערער בפני בית המשפט העליון. לשאלת השופט "מה עשית?" עונה הנאשם – "לא עשיתי שום דבר". תגובת השופט: "אצלנו בעד שום דבר מקבלים רק חמש שנות מאסר ואילו אתה שקיבלת 25 שנים. סימן שפשעת גם פשעת".

כאשר אבי חוזר לאחר משפטו למחנה, כולם שואלים על בית המשפט הסובייטי, על סוג העונש שקיבל ועל החיים בעיר המחוז, וולוגדה.

בהמלצת השופט מועבר אבי לעבודות קלות יותר בשטח המחנה. הוא מניח קרשים בין הצריפים, לשמחת התושבים, שלא יצטרכו ללכת בבוץ. כעת ההליכה עם דלי מים מהבאר נסבלת יותר.

שאיבת מים מן הבאר בחורף מסוכנת מאוד. המים הנשפכים סביב הבאר קופאים ומשיכת הדלי בחבל עלולה לגרום לחוסר יציבות ולסכנת נפילה פנימה. הוריי אינם מרשים לי להתקרב לבאר.

מנהל העבודה במחנה הוא בעל מום, אין לו אף. במקומו של האף - שני נחיריים שטוחים באמצע הפנים. המבוגרים מספרים בלחש, כדי שהילדים לא ישמעו, שזה בגלל מחלת הסיפיליס. כאשר אנחנו שומעים את שם המחלה הנאמרת בלחש, אנו מבינים שסוד אופף אותה.

בהעדר מקום למשחקים, מתקיימות פגישות הילדים בימי ראשון, ביום החופשי מהלימודים, ליד תחנת הרכבת. אנו עומדים מאחורי המחסום וסופרים את קרונות הרכבות החולפות במשך היום. הן נוסעות צפון/מערבה, עוד יותר צפונה מהיישוב שלנו, לארכנגלסק. איך נראית העיר הגדולה? לעיתים אנו סופרים עד 150 קרונות. רובן רכבות משא.
כילדים, איננו קולטים את מלוא הקושי שבחיינו ואפילו נהנים.
בכל כיתה בבית-הספר תלויה תמונתו של סטאלין, ואנו יודעים שהוא דואג מאוד לילדים.
בבית, המבוגרים נמנעים מלנהל שיחות על מצבנו. איש אינו מביע דעות בקול רם. כל המאמץ מושקע בהתגברות על קשיי היום. עובדים, חוזרים עייפים לחדר. אוכלים. אין חשמל והולכים מוקדם לישון. קמים בחושך ליום עבודה. לא סובלים מרעב. במסעדה ניתן להשיג מספר מנות מרק - הרבה מים עם קצת אטריות (לאפשה) הופכים למרק טעים. אני לומדת לשפר את טעמו ברביכה: קצת קמח מושחם בשמן על המחבת, לעיבוי המרק. אוכלים את המרק עם פרוסת לחם שחור. אין טוב מזה בערב קר, כאשר אנו מתאספים יחד בחדר.

החבר שלי ואני אוספים עצים להסקת התנורים שלנו. לשם כך חייבים להיכנס עמוק לתוך היער. בתוך היער לא ניתן לראות את השמיים. אנו מביאים את העצים על גבנו, בתוך שק. את העץ מניחים על שני רגלי "חמור" ומנסרים במסור שבשני צדדיו ידיות. המסור נע מצד לצד.
אנו מתחממים מהמאמץ, ובעיצומו של יום חורף מקלפים בגד אחר בגד. הפעולה הופכת למשחק. לאחר ניסור העץ לאורך המתאים, מפלחים כל חלק בגרזן לעובי הרצוי. את התוצר המוגמר מסדרים בפרוזדור החשוך לשימושן של שתי המשפחות שלנו.

לפי הוראות אמי אני מחליפה את הסכו"ם שלנו במזון ביישוב של ה"קולאקים" מאוקראינה. מזלגות וכפות העשויים כסף, תמורת בצל, שום וקצת ירקות. ברשות הוריי גם טבעת יהלומים, השמורה לימים גרועים יותר. עדיין לא הגיע תורה. החסר במזון חיוני גורם לי פצעים על כל גופי, שנעלמים מיד עם אכילת הבצל, השום והירקות. הצלחתי להדביק את ילדיי ואת נכדיי באהבה לבצל ולשום, מבלי לספר להם באילו תנאים למדתי על חשיבותם. כולם במשפחה אוהבים פרוסת לחם מרוחה בגבינה לבנה ועליה מלפפון מתוק ובצל חתוכים בעיגולים. גם הנכד הצעיר ביותר כבר אוכל בצל. הוא מבקש לחתוך כל פרוסה כזאת לריבועים, המכונים "חיילים". אין מאכל טעים מזה.

אני מקווה שלאחר הקריאה על הנסיבות, שבהן נוכחתי לדעת על תרומתו של הבצל והשום, יקיריי לא ישנו מהרגלם וימשיכו להעביר אותו לדור שלאחריהם.

התמזל לי לקבל תרנגולת צעירה. הוריי מחליטים שלא לשחוט אותה, בתקווה שניהנה יותר מהביצים שהיא תטיל. המקומיים מדריכים אותי כיצד להושיב את התרנגולת על הביצים המופרות שהם נתנו לי. התרנגולת דוגרת עליהן במסירות רבה, בסלסילה מקש המונחת מתחת למיטה שלנו, דרגש, עשוי קרשים הנתמכים ב-"חמורים". כל יום אני מאכילה את הדוגרת ובאחד הימים נשמע ציוץ של אפרוח המבקע את קליפת הביצה, אחד

ועוד אחד. תחילה הם גדלים אצלנו בחדר ואחר כך בחוץ. הם מתרגלים רק אלי ומטפסים על ידיי, על הראש, על כתפיי ואוכלים מידיי. זכורות לי הנקירות שלהם. מהירות, תאוותניות. הם רצים אחריי ואני זוכה לרגעים של ילדות. הילדים מקנאים בי. כולם מכירים את סיפור ההצלחה שלי ואילו אני מתקשה להירדם בגלל הפחד מהרגע שהאפרוחים יגדלו ואצטרך להיפרד מהם. איך אוכל לבלוע את בשרם?

בסיום בניית ה"מדרכות" אבי מועבר לעבוד ב-"בית חרושת" ללבנים. המפעל נמצא מעבר למסילת הברזל, בצד השני של המחנה. אמי שולחת אותי להביא לאבי אוכל. אני עוברת את פסי הרכבת ומחפשת ארובה של בית חרושת. במקומה אני רואה שור מסתובב מסביב לציר ולש את התערובת ללבנים. אבי מסביר לי את תהליך הייצור: לאחר ערבוב החומר יוצרים ממנו לבנים בעזרת תבנית מעץ. שני חלקים בצורת מלבן – אחד מהם ממלאים בחומר ובאחד, שמלמטה, דוחפים החוצה את הלבנה. מניחים אותה על קרשים לייבוש בשמש של הצפון. אין תנור.
אבי מפנה את תשומת לבי לשני רוסים המנהלים ביניהם ויכוח רועש מי מהם ימכור ראשון את חולצתו למימון בקבוק וודקה נוסף. למרות שכרותם, כל אחד מהם דוחה את תורו למחר. השיחה שלהם מרתקת. בשכרותם, הם חוזרים על אותם המשפטים : "אתה תמכור את החולצה שלך היום ואני אמכור את שלי מחר". השני עונה "לא!! אתה תמכור את החולצה שלך היום ואני מחר." שתיית וודקה היא מפלטם של המקומיים. היא זולה מהנדרש מהשלטון להשקיע בשיפור איכות החיים של אזרחיה, מחלישה את הצורך של האזרחים לשאול שאלות.

הפטל, האוכמניות, תותי הבר, הפטריות הצומחים חופשי ביער הם תרומתו הנדיבה ביותר של הטבע. אך היער החשוך עם פירותיו המפתים הופך לעתים למלכודת. פעם, באיסוף פירות היער עם חברי, אנו מאבדים את הדרך חזרה אל היישוב. עוברת שעה של פחד, עומד להחשיך ואנו אבודים. אפשר לחשוב על הגרוע ביותר. מספרים שביער ישנן גם חיות טורפות. הכלים שלנו מלאים פירות, השאלה היא אם נוכל ליהנות מהם. פתאום אני רואה לפנינו דמות המצביעה על מקום בהיר, מוצף אור. אני קוראת לחברי ואנו מתחילים לרוץ לכיוון ומיד מזהים את השביל המוביל "הביתה". את הדמות איננו רואים. מי זה היה?

אנו מקבלים גלויות מקרובי המשפחה אשר בתחום הכיבוש הגרמני, ומתפלאים שכתובתנו היא ממשית ובאמצעותה ניתן לאתר אותנו. אנחנו על המפה ! קיימים! על הגלויות מודבקים בולים גרמניים "GENERAL GOUVERNEMENT " עם צלב קרס עליו. על הגלויות כתובתנו המלאה: ס.ס.ס.ר. הרכבת הצפונית, מחוז ארכנגלסק, תחנת קונושה , הקילומטר ה - 47, צריף מספר 28, פרידמן שמואל. הקרובים מבקשים עזרה. חבילות מזון. מבין השורות אנו מבינים את מצבם אבל אין ביכולתנו לעזור להם . הם גם מביעים דאגה לנו, מאשרים קבלת מכתבינו. עם הזמן הקשר נותק.

האמת מתגלה לנו רק עם שובנו לפולין, בסוף מלחמה.



גלויה מאח אבי

למרות השמועות על ההתקפה הקרבה של גרמניה על ברית המועצות, סטאלין, שבוי בקונצפציה שלו, בחר להאמין בהסכם ברית המועצות עם גרמניה. ב-22 ביוני 1941 במבצע "ברברוסה" הופר ההסכם על אי התקפה. הגרמנים פותחים במלחמה נגד בריה"מ.

ממשלת פולין בגולה, שמושבה בלונדון, הופכת לבעלת בריתה של ברית המועצות. על-פי הסכם ביניהן, מתחייבים הסובייטים לשחרר את האזרחים הפולניים שהוגלו למחנות. חלק מהמשוחררים מתגייסים לצבא הפולני המוקם על אדמת ברית המועצות בפיקודו של גנרל אנדרס.

הידיעה על תוכן ההסכם מגיעה בסוף גם אלינו. הנהגת מחנה העבודה שלנו מתקשה להאמין שאכן עליהם לשחרר אותנו. מעולם לא התנסו בשחרור אסירים מהגליה. גם כאשר הידיעה מופיעה בעיתון הסובייטי, הם מסבירים בתחילה שמדובר רק בפולנים ולא ביהודים. בסוף הם מקבלים את ההוראה לשחרר את כולנו. השמועה על השחרור עוברת מבית לבית, אבל עדיין קשה להאמין שהיא נכונה ושאומנם הכוונה אלינו, עד שאוספים אותנו באולם האסיפות ומודיעים לנו על השחרור. אנו משוחררים ממחנה העבודה ורשאים לבחור מקום מגורים בברית המועצות, לא קרוב לגבולותיה. נראה, שאנו עדיין בחזקת "אלמנט בלתי מהימן", הגדרה שהכשירה את ההגליה שלנו. אבל כעת – משוחררים!!! המבוגרים מתכנסים לבחור על המפה מקום שיתאים לנו.

אבי בוחר את דרומה של ברית המועצות, עיר גדולה בשם אקמולינסק ברפובליקה של קזכסטאן. רבים מסכימים עם בחירתו ועם נימוקיו:

האקלים חם. לא נסבול עוד מקור. האוכלוסייה, שלא נעקרה מאדמתה במשך כל השנים, בודאי מבוססת יותר והחיים שם קלים יותר. כך חושבים המבוגרים, על-פי הידוע להם מניסיונם. אבל...בבריה"מ זה לא כך.

אנו נפרדים מהמקומיים. הגולים האוקראינים, שהסבירו לנו כי "כאן נחיה וכאן נמות", הם נשארים במקום. הם מלווים אותנו בקנאה.

שוב אורזים ועולים על קרונות משא, הפעם ללא גגות. אנו קושרים את הצרורות בחבלים לדפנות הקרון הפתוח ואוחזים בידיות שלא נעוף ברוח החזקה הנושבת בעת הנסיעה. אמי מוציאה את שמיכת הפוך ומכסה אותנו. לצערנו לא להרבה זמן - מוט הנופל עליה גורם לקרע בבד וכל נוצות השמיכה מתפזרות, מרקדות בסחרור באוויר ונוחתות עלינו ועל הסביבה. המראה מצחיק ועצוב כאחד. השמיכה שהגנה עלינו בקור נעלמת בן רגע. וכיצד יסתדר יהודי ללא שמיכת פוך?

באחד הלילות בנסיעתנו אנו שומעים רעש אווירונים ויבבות של אזעקות. מרחוק נראים אורות המצטלבים בניסיון ללכוד ולייררט את אווירוני הגרמנים. המלחמה מתחוללת מערבה מאתנו. מעלינו נוצצים כוכבים על רקע השמים הכהים והרכבת דוהרת. אנו מתרחקים במהירות מהאזור המסוכן . הנסיעה מצפונה של בריה"מ לדרומה נמשכת מספר ימים, כמעט ללא הפסקה. מהצפון הקר אנו נוסעים לדרום החם, בתקווה לעתיד טוב יותר. השמחה מהשחרור מהמחנה גוברת בינתיים על הפחד מהבלתי ידוע המצפה לנו באקמולינסק, בעיר ברפובליקה של קזכסטאן.

גלות קזכסטאן

לאחר שנה ושבעה חודשים בצפונה הקר של בריה"מ ב - 50 מעלות מתחת לאפס, אנו עוברים לאקלים חם. במקום החיים במחנה עבודה, ללא שם, אנו מגיעים לעיר אקמולינסק ברפובליקה הסובייטית, קזכסטאן.
לעיר מאפיינים משלה, אך לפיהם קשה להגדיר את אקמולינסק כעיר. בתים קטנים, בנויים מתערובת של תבן ובוץ, גגות שטוחים, מרחק רב מבית לבית. אין מדרכות ואין כבישים סלולים. אין כתובות. במרכזה של העיר - שוק, שההיצע בו מועט והביקוש רב. דוכנים, לרוב ריקים. ניתן לקנות חמור, מאפה תוצרת בית, קצת ירקות שהאיכרים מגדלים ליד בתיהם. חברי הקולחוזים מוכרים בשוק את המצרכים שהם מקבלים תמורת עבודתם וקונים מצרכים שלא ניתן להשיג בקולחוז, כמו: תה, מלח, ביגוד ועוד.

סביב לשוק מבנים גדולים יותר – בית הספר, בית המפלגה, בית הקומסומול והפיונרים (הצופים - הנוער קומוניסטי), חנות אחת לממכר לחם לפי התלושים. באותו המרכז נמצא קואופרטיב – אגודה שיתופית, לתיקון שעונים, שעוני קיר המופעלים בשתי משקולות וקוקייה המבשרת כל שעה "עגולה". כאן אבי מוצא עבודה. לאחר שבמשך לילה שלם פירק והרכיב שעון , הוא מתייצב שם בבוקר ומצהיר שהוא שען מנוסה. הוא מתקבל מיד לעבודה. ישנו גם קואופרטיב של חייטים ותופרות, קיוסק לממכר מיץ פטל, תחנה ל"חלוקת" (מכירת) נפט. ברוסיה הכל "מחלקים", כאילו חינם, אך למעשה זו מכירה בכסף מלא. ליד השוק - רחבת ריקודים, "טאנץ פלושצ'אדקה", עליה רוקדים תושבי העיר בימי ראשון, לצלילי אקורדיון. הכיכר המרכזית מיועדת לאסיפות עם, לחגיגות אחד במאי ולחגיגות יום המהפכה הבולשביקית.

על הבמה הבנויה מקרשי עץ ניצב עמוד גבוה ועליו רמקול, המשדר מתחנת השידור היחידה – תחנת מוסקבה. שידור ממרכז מבוקר המעביר שידורי הרדיו לעם. כאשר מהרמקול בוקעים שירי לכת, אנו לומדים להבין, שהצבא הסובייטי שוב נסוג ושהגרמנים מתקדמים. במשך כשנתיים נשמע קולו של הקריין המפורסם, לויתן, המודיע על נסיגת הצבא הסובייטי והתקרבות הגרמנים למוסקבה. מספרים על מעשי הגבורה של החיילים הסובייטים, על הקרבתם למען המולדת, את חלקן של נשים בקרבות. גיבורות.

אחרי המלחמה נודע, כי בעקבות הצבא הגרמני הלוחם התקדמו כוחות מיוחדים, שתפקידם היה ארגון השמדה שיטתית של היהודים.

סיפור ההצלחתו של הגנרל קוטוזוב, שהכניע את צבא נאפוליאון, בסיוע החורף הרוסי האכזר, חוזר על עצמו. מספרים שכאשר נאפוליאון ראה במשקפת חייל רוסי שבו זמנית אוכל פת לחם ועושה את צרכיו, קבע שקשה לנצח חיילים מהגזע הזה.

גם במלחמה זו, החורף והקור מכריעים ומשתקים את יכולת הלחימה של צבא גרמניה הפולש. חיילי הצבא הסובייטי, המורגלים להתמודד עם האקלים, עם החסר ולהיסתפק במועט, שורדים. העבר של רוסיה הצארית וההווה של הסובייטים מלמדים על הרוח של העם הרוסי, על נכונותם להקרבה ולאו-דווקא למען הצאר או למען סטאלין. אולי במלחמתם הם מצפים לשינוי, לתקווה לעתיד טוב יותר. הדכוי רק התחלף מתקופת הצאר בשלטונו של סטאלין.

אנו לומדים על המתרחש מהחדשות, מהשמועות העוברות מפה לאוזן ומהכחשות ט.א.ס. (סוכנות הידיעות של ברית-המועצות). על-פי ההכחשות שלהם ניתן היה, לפרש ולהבין את המתרחש.

אני בת אחת עשרה. אבי מלמד אותי לקרוא עיתון רוסי, באמצעים של בחור ישיבה: לפרש את הכתוב , להבין את האמת מההכחשות. אם בעיתון מכחישים ידיעה, סימן שהיא התרחשה ובעיקר - שהיא נכונה. אנו מבינים שהצבא "הבלתי מנוצח" של ברית-המועצות אינו מצליח לעמוד מול הגרמנים ושבעלות הברית עומדות לפתוח את החזית השנייה. שומעים על הקרבות בלנינגרד. קרבות בסטלינגרד, המתנהלים מבית לבית. העיר נהרסת כולה. אחרי המלחמה אני שומעת בדיחה: מורה בכיתה מספרת שהשלטונות הסובייטים הצליחו לבנות את העיר סטלינגרד מחדש. על כך אומר תלמיד, שהוא טייל בעיר וראה רק חורבות. נוזפת בו המורה: - "במקום לקרוא עיתונים אתה משוטט ברחובות"?

כולם מגויסים למאמץ המלחמתי. אמי מוצאת עבודה בקבוצת סורגות מצמר כבשים, או יותר נכון, מהפלומה שנסרקת מבין השיער שלהם. נשים סורגות כפפות וגרביים לחיילים שבחזית. הסורגות מכניסות לתוך הכפפות פתקים עם מילות עידוד. נרקמים רומנים בין השולחות למקבלים, לא לזמן רב. אבידות כבדות לצבא הסובייטי. ראשוני הפצועים חוזרים הביתה מהחזית עם מדליות רבות התלויות על חזיהם, קטועי גפיים, כאלה שאינם מסוגלים לחזור לחזית.

מעשי החיילים בחזית והצלחות הפרטיזנים הפועלים מאחורי קווי האויב הופכים לאגדות, שעליהן מחנכים את הדור הצעיר בבית הספר.

האוכלוסייה המקומית והפליטים ביניהם, מנסים לקיים שיגרת חיים רגילים, חיי משפחה. מתחתנים, נולדים ילדים, ילדים לומדים בבית-הספר. הפליטים מפולין קוברים את מתיהם, בהרגשה שלא יוכלו לפקוד את קברותיהם אם וכאשר יחזרו "הביתה" בתום המלחמה.

למרות הציפיות לאקלים נוח יותר בדרום, מתגלה מציאות אחרת. הנהר העובר בקצה העיר קופא בחורף ולא ניתן לשאוב ממנו מים.

באחד מלילות החורף, דופק השכן על חלוננו ומבקש מאמי לבוא לעזור לאשתו העומדת ללדת את ילדם הראשון. אי אפשר להביאה לבית חולים בגלל סופת השלג. אמי מנסה לפתוח את הדלת, ללא הצלחה - השלג חסם את היציאה - היא יוצאת דרך החלון.

מזרן קש, המונח על דרגשים הנתמכים ב- "חמורים", משמש מקום שינה לכולנו. קר ורטוב. קשה להשיג פחם או נפט.

אנו ארבעה אנשים בחדר: הוריי, קרובת משפחה של אבי ואני.

באחת מתחנות הרכבת, ירד בעלה של הקרובה מהקרון לקחת מים חמים והרכבת התחילה לנסוע ללא אזהרה. הבעל לא הספיק לחזור לקרון. היא ראתה אותו רץ ונופל עם המים החמים בידו. כך הם נפרדו והיא לא ידעה מה עלה בגורלו. רק בתום המלחמה, לאחר שובנו לפולין, הופיע פתאום הבעל בפתח דירתנו בעיר שטטין . הוא ראה את הודעתה של הקרובה שהיא הדביקה על הקיר של הארגון היהודי בעיר.

באביב, עם ההפשרה, מציפים מי הנהר את בתי החימר הקטנים, הבנויים לאורך החוף. האנשים נאלצים לעלות על הגגות הרעועים, והמצילים עוזרים להם לרדת לסירות ההצלה. גושי קרח נעים בין הבתים. הגברים, מצוידים במוטות ברזל, מרחיקים אותם מהבתים. גוש קרח ענק הזיז בית כזה ממקומו, הבית צף ונסחף עם המים הגועשים. הוריי מחליטים לעבור לאזור מגורים טוב יותר, בקצה אחר של העיר. אנו שוכרים חדר בביתם של זוג רוסים מקומיים, שבנם לוחם בחזית. הם צמודים כל הזמן לחדשות, הנשמעות מהרמקול הקשור לתחנה היחידה המשדרת ממוסקבה.

הסובלים במיוחד מתנאי החיים הקשים הם האינטליגנציה, המשכילים הפולניים, אנשי הרוח, שמקצועם אינו מתאים למקום. קשה להם להסתגל לחיים, השונים כל כך מאלו שהם הורגלו. הבודדים, ללא משפחה, אבודים לגמרי. ללא משענת של אדם קרוב וללא צורך לתמוך במישהו אחר, הם שוקעים בסוג של חוסר אכפתיות, הם בולטים ביאושם, בהזנחתם. לעתים אמי מאכילה אחד מהם במרק חם.

אני כבר יודעת להכין מרק מעולה : מים, תפוחי אדמה חתוכים לקוביות קטנות, קצת מלח ובצל מטוגן. משחימים על המחבת כף קמח בשמן, מוסיפים קצת מים ואת הרביכה מוסיפים לעיבוי המרק. למדתי להכין מרק כזה עוד במחנה העבודה. הקמח המושחם מעניק למרק טעם מיוחד ומנת מרק עם פת לחם שחור, כמו במחנה, גם פה, הופכים יום סגריר ליום חג.

הקצבת הלחם מתקיימת על פי תרומת האדם למדינה. הילדים, הקשישים ושאינם כשירים לעבודה מקבלים 250 גרם ליום. העובדים במאמץ גופני מקבלים 500 גרם לחם ביום, והם אובייקטים לקנאה. אם הלחם לא הספיק לכולם באותו היום, התלוש מתבטל. לא ניתן להשתמש בו למחרת. הלחם הוא המצרך החשוב ביותר בחיינו. באחד הלילות בוקעות צעקות מבית השכנים. הבן מגלה שאמו גונבת ממנת הלחם שלו. מסבירים לי שהאם מתייסרת בשל חולשתה הרגעית ואני סקרנית אם הבן סולח לה. הקולות

של הלילה הזה נחרתים בזיכרוני ונקברים עמוק. כמה כוחות נפש צריכה האם, בכדי להמשיך ולחיות עם כישלונה של רגע?

הוריי מנהלים דיון על הדרך הטובה ביותר לקבל את מנות הלחם שלנו. האם לקבל את כל המנות ביחד, או לבקש לשקול כל מנה בנפרד. איך יתקבל קצת יותר? אמי מחליטה לבקש לשקול את כל המנות שלנו ביחד. היא פורסת ומניחה את הלחם במרכז השולחן וכל אחד מאתנו רשאי לקחת לעצמו פרוסה. כאשר אין מה לשים על הלחם אמי נותנת לי שתי פרוסות – אחת מהן היא מכנה "חמאה". החלטתה של אמי מעניקה תחושה של ארוחה משותפת של המשפחה.

התמונה הסוריאליסטית הנפוצה במקום, היא "טיולי" הלילה של התושבים למרחק לא רב מהבית, לערבה המקיפה את העיר, כשביד קומקום עם מים, באין נייר טואלט. אין ביוב ואין בית שימוש. רק במבנים ציבוריים בונים שירותים. המקומיים משתמשים לצורך זה בקומקומים יפים מנחושת עם פיות ארוכים. את הקומקומים הם מצחצחים בחול עד שהם מבריקים בשמש או בליל ירח.

בילקוטי נמצא תמיד כלי למקרה שבדרכי לבית הספר או בחזרה ממנו, אתקל במכירת מצרך כלשהו. זה יכול להיות מיץ פטל או נפט. גלידה נמכרת רק בחורף כי בקיץ אין קרח.

מצבנו טוב: אנו מקבלים אישור קנייה בחנות המיועדת לבכירי העם - אנשי המפלגה והפקידות הבכירה – "נאצ'אלסטבו". האישור ניתן לנו תמורת צעיף מצמר כבשים, שאני סורגת לאשת מנהל מסילת הברזל. הצעיף מוצא חן בעיניה ואני מתפרסמת כסורגת מעולה. דוגמה עם אז'ור, מעוינים וצורות שונות הנסרגות בשתי מסרגות, יוצרות סיומת יפה, וסביב הצעיף אני קושרת "פרנזים" - חוטי הצמר הנקשרים ברווחים מדודים. מעשה אומנות זה אני לומדת מנשות הצ'צ'נים. אני מצליחה יותר מהן.

התמורה הטובה ביותר לעבודה היא מזון. רק מזון ולא כסף. לכסף יש חשיבות אם ניתן לקנות בו מזון. אני מצליחה לקנות אפילו שוקולד בחנות המיוחדת, שוילונות צהובים על חלונותיה, מסתירים מעיני העם מהנעשה בפנים.

תהליך עיבוד צמר הכבשים הוא דוגמה לגניבות של אזרחי ברית-המועצות מרכוש המדינה. הצמר הגולמי מגיע לבית המלאכה בשקים, כאשר הוא מעורב באבנים קטנות ובבוץ מיובש שדבק בכבשים. פועלות מפרידות את החול והאבנים מהצמר. בביקורת נשקל הצמר הנקי בנפרד ובנפרד נשקלים הבוץ והאבנים שהוצאו ממנו בזמן הניקוי. כך מתאפשר לגנוב כמות מהצמר הנקי ולאזן את המשקל הכולל על-ידי הוספת בוץ מיובש לבוץ שהופרד מהצמר. ובוץ לא חסר. מצמר כזה סרגתי את הצעיף הראשון ואחריו עוד אחרים.

קרובת המשפחה של אבי עובדת בבית המטבחיים. בצאת העובדים מהמפעל בתום יום עבודה, הם נבדקים ביסודיות, בכיסיהם ועל גופם. מחפשים את הבשר שאולי "דבק" בהם. קרובת המשפחה אינה עומדת בפיתוי ומבריחה קצת בשר בחזיה שלה. גם

לשם מגיעות ידי המחפשים. היא נשפטת על הגניבה לשנת מאסר ומועברת לריצוי העונש למרחק של מאות קילומטרים. לאחר שנה היא שבה אלינו רזה ומורעבת.
גניבה מרכוש ממשלתי אינה מביישת איש. גניבה מחבר, מרכושו הפרטי, היא המעשה הלא מוסרי. מרכוש ממשלתי "לוקחים".

אני לומדת בבית ספר רוסי. חבריי, פולנים, יהודים ורוסים. במיוחד אני מתיידדת עם בתו של פקיד בכיר במפלגה, מנהל מסילת הרכבת לעיר קאראגאנדה. לעיתים אוסף אותה מבית הספר הנהג הפרטי של אביה. היא מזמינה אותי למסיבה בביתה ומבקשת ממני לשנות את שמי משרה לשם, שאינו יסגיר את מוצאי היהודי. לא נעים לה להציג אותי בפני חבריה בשם כזה. קשה להשתתף במסיבות כאלה גם כאשר את עדיין ילדה.

אני קוראת ספרות רוסית ונהנית. המורה, שהיא גם המחנכת, מצליחה להקנות לנו את הבנת יופייה של הספרות הרוסית. ולנטינה אלכסנדרובנה, רזה, נמוכת-קומה, עם חיוך שנראה כמו עווית על שפתיה החיוורות, לרוב משתעלת. זמן ממושך אנו לא ערים לעובדה שהיא סובלת מתת תזונה. היא מלמדת אותנו גם את השפה הרוסית. בכל כניסה לכיתה בבוקר היא משמיעה כלל מכללי הדקדוק הרוסי. הכללים זכורים לי עד היום. אנו לומדים את משלי קרילוב, את פושקין,לרמנטוב, גוגול ועוד . לומדים בעל פה. אני כותבת חיבורים על יצירותיו של גוגול, אני בוחרת לכתוב על המאבק בין חושך של הלילה לבין אור הבוקר ומכנה את החיבור " המאבק בין חושך לאור" . זה בהשפעת אבי. גם את הקונסטיטוציה של סטאלין לומדים בעל -פה. בבית אני קוראת לאור עששית מנפט, והוריי דואגים לראייה שלי. רבקה, היהודייה הגאה מ-"איבנהו" של וולטר סקוט, מציתה את דמיוני . הציונים שלי טובים ואני נמנית עם התלמידים המצטיינים בבית הספר – "אוטליצ'ניצה". ההצטיינות הזאת היא בעוכריי. המצטיינים מחויבים להצטרף לצופים –"פיונירים" או ל"קומסומול". אבי אינו מרשה לי להצטרף לארגון הזה מחשש שהצטרפות ל"קומסומול" עלולה להשפיע בעתיד, בדרך כלשהי, על שובנו לפולין. איך להסביר זאת למורה או למדריך הקומסומול (פוליטרוק) בבית הספר? לאבי יש עצה לכל מקרה – "הכל כתוב אצלנו", הוא אומר תמיד. הוא מנחה אותי להסביר את סירובי להצטרף לשורות ה"פיונרים" (צופים-צעירי הקומסומול) בעזרת הפילפוליסטיקה : "אם ישאלו אותך למה אינך יכולה להצטרף לשורות הנוער המפלגתי תסבירי כך- המצטרף חייב בשבועת אמונים למסגרת. מאחר שאת אזרחית פולין וצפויה לחזור לשם בתום המלחמה, הרי את לא יכולה להיות נאמנה לשבועה. הדבר נוגד את מצפונך בשל הערכתך הרבה כלפי הקומסומול והרעיון הנעלה שהוא מייצג. תראי את עצמך כבוגדת כאשר נחזור לפולין".

אני חוזרת על הסברו של אבי בפני "הפוליטרוק" – המנהל הפוליטי בבית הספר . הנימוק אפילו מרשים אותו מאד והוא מספר אותו ברבים.

אבי ממליץ בפניי לקרוא את המאמר של איליה ארנבורג על דמותו של היטלר: "הוא אינו שותה יין אבל אוהב דם, אינו אוכל בשר אבל זקוק לקורבנות אדם, אינו מעשן אבל אוהב את העשן היוצא מארובות המשרפות."

בבית הספר אנו לומדים שיר שבח לסטאלין: "מי מאיר לך את הדרך במכרות הפחם? סטאלין - עונה הכורה. מי מנווט את המטוס שלך למטרה? סטאלין, עונה הטייס". לימים, אחרי המלחמה, לאחר שחזרנו לפולין, הראה לי אבי עיתון ובו אותו שיר השבח לחבר סטאלין שעוזר לאזרחיו להשיג כל מטרה. השיר הופיע ללא שינוי כלשהו , אבל במדור של הומור, ללא כל הערה.

המלחמה נמשכת והפליטים מפולין מתארגנים בחיים קהילתיים.

מתארגן "צבא אנדרס", שלפי השמועות, משתדלים שלא לגייס יהודים לשורותיו. קם "ארגון הפטריוטים הפולנים" ובמסגרתו כן מגייסים לוחמים יהודיים.

אבי מעלה רעיון שאני אעבור ללמוד בבית הספר הפולני, המתארגן במסגרת פעילותו של "ארגון הפטריוטים הפולניים". לקראת האפשרות של סיום המלחמה וחזרתנו לפולין, עדיף שאלמד את השפה הפולנית.

מהשפה הרוסית אני חוזרת לשפה הפולנית, פעילה בארגון יוצא פולין, קרועה בין האמת שמנסים לספר לי בבית, בזהירות ובשקט, לבין השידורים הנשמעים מהרמקול של תחנת הרדיו ממוסקבה.

השלטונות מביאים לעיר מיעוטים – צ'צ'נים ואחרים, שעם כניסת הגרמנים לשטחם שיתפו פעולה אתם. בעיר שורר פחד מפני אונס ורצח. אנו הולכים רק בקבוצות – לבית הספר וממנו. המשטרה אינה מתגברת עליהם.

היהודים מקיימים תפילות בשבתות ובחגים. הפעילות הזאת מחשידה את המשתתפים בעיני אנשי ה-נ.ק.וו.ד. אם מתאספים בדירה אחת יותר מדי אנשים, הם מיד נחשדים בפעילות בלתי חוקית ובחתרנות נגד השלטון. אבי הופך להיות שליח ציבור בחגים ואנו זוכים לכבוד. קולו הערב עולה לגבהים בתפילת יום הכיפורים. מורגש בציבור המתפללים שהוא מצליח בתחנוניו לבטא את מצוקתם. אנשים שאינם מצליחים להיכנס פנימה שומעים אותו בחוץ. מזילים דמעות. שוב מסייעת לאבי הידענות שרכש בישיבה. הוא מסביר לי, כי אף שהוא "עני ממעש" (תפילת שליח הציבור ביום כיפורים) , הוא מרגיש את חשיבותו של שליח הציבור, ואם יהיה רצון, ההחלטות של "מעלה" יהיו לטובת הכלל שזקוק לישועה. "מי יחיה ומי ימות", מילות התפילה היוצאות מפיו בהדגשה מיוחדת, מרגשות את המתפללים הממררים בבכי. לדברי אבי, הישועה תגיע בסוף. התקופה היא מבחן לכוחות הרוחניים של העם היהודי. גם אלה שבעבר לא היו קרובים לדת מחפשים בתפילות "הימים הנוראים" נחמה ותקווה. אולי התפילה תשפיע, אולי זה יעזור.

מגיע האביב ועמו חג הפסח. אופים מצות עגולות, עבות. מחוררים את השורות במזלג. לליל הסדר הוריי מזמינים פליטים בודדים. אמי מצליחה להשיג רק ראשים של דגים. כל סועד זוכה לראש. נכנס אדם נוסף
לביתנו - הברכה שורה בסיר של אמי - עוד ראש ועוד ראש של דג מתגלים בו..

תמיד אהבתי את החגים בבית סבי, את הישיבה של המשפחה יחד מסביב לשולחן המכוסה במפה לבנה, ועליה הצלחות עם קו מוזהב וסכו"ם הכסף... הסכו"ם שעבר כבר לידים אחרות.

בחדרנו הקטן מוצב כסא בכל קצה של החדר וקרש רחב מחבר ביניהם. כולם מוצאים מקום ישיבה סביב ה"שולחן". אבי קורא את ההגדה ואני השואלת: "מה נשתנה...". אבי, לצחוקם של כולם, עונה "את לא רואה בעצמך?" ולמרות זאת חוזר לנוסח המקורי.

מיד אחרי החג נערך חיפוש בביתנו על ידי אנשי המשטרה החשאית-ה - נ.ק.ו.ו.ד. אבי מסמן לי לנגן על המנדולינה שלי, כי בתוכה מודבקת טבעת היהלומים שלנו, השמורה לשעה "הגרועה" ביותר. אם אנגן, יש תקווה שלא יעלה על דעתם לגעת בה. לידי גם הגיטרה שלי. הם שוברים את הגיטרה. אבי מסמן לי להמשיך לנגן. אני יושבת בפתח של החדר, על הרצפה וממשיכה לנגן במשך כל שעות החיפוש. השוטרים דוקרים בשמיכות, במזרון הקש, פורמים בטנות מבגדים. הם מוצאים אצלנו שוקולד, מצרך נדיר שלא בנמצא. מרוב עצבנות אני מושיטה מדי פעם יד לשק הלבן שבו חבויות מספר מצות. אני מכלה את כל המצות וכמעט נחנקת. לאחר החיפוש נלקחים הוריי לחקירה. אבי מעמיד פני מפגר ומספר להם על החג שחגגנו. אמי מבקשת מהחוקרים לגלות הבנה למצבו הנפשי של אבי. לאחר שעות רבות משחררים את שניהם, מבלי לפרש את ההתכנסות בביתנו כאסיפה בלתי חוקית. גם זה דבר נדיר בבריה"מ, רק מעטים זוכים להשתחרר מידי אנשי ה-נ.ק.ו.ו.ד. תמיד נמצא סעיף מתאים לאשמה.

9 במאי 1945 - בלכתי בכיכר המרכזית לכיוון בית הספר, הרמקול משמיע הודעה מקדימה על שידור חשוב ביותר שייערך ומזמין את כולם להאזין. השידור מתחיל במלים: "מדברת מוסקבה! מדברת מוסקבה! שמעו את החדשות האחרונות! הודות לחבר סטאלין, הודות לעמידה האיתנה של הצבא והאזרחים שלנו, הצלחנו למגר את הצבא הגרמני ...."
כך אנו מתבשרים על כניעת הגרמנים. בבית הספר המורה מטילה ספונטנית על התלמידים לכתוב חיבור על ההרגשות שהודעה זו עוררה בנו. אני כתבתי על המאמר של איליה ארנבורג שאבי לפני מספר ימים ציין בפניי כחשוב. החיבור שלי היה יוצא דופן בין חיבוריהם של שאר הילדים. המורה החזירה לי את הדפים עם ציון "מעולה".

מרגע זה אנו מתחילים לחוש שהסוף לשהותנו במקום קרב. הצלחנו לשרוד. הקיץ לפנינו. שמועה רודפת שמועה. פתאום אומרים שקרונות העומדים בתחנת הרכבת מיועדים לנו - לפליטים מפולין . שלטונות בריה"מ מאפשרים לאזרחי פולין לחזור לארצם.

שוב אורזים, הפעם בשמחה גדולה. עדיין לא יודעים את הצפוי לנו שם. אנחנו ברכבת בחזרה לפולין, לבית, לקרובים. עוברים שטחים, שבהם סימנים טריים של המלחמה, מעידים במקצת על מה שהתרחש. עדיין איננו קולטים את משמעות המראות. עוברים על פני מחנות עם גדרי תיל. עדיין לא נפגשנו עם הניצולים ואיננו יודעים מה התרחש על אדמת פולין.

הרכבת מובילה אותנו לשטטין, עיר גרמנית, "משוחררת", המצורפת לפולין. שלטונות פולין מעוניינים ליישב את העיר בפליטים החוזרים מברית המועצות. זו עיר נמל הרוסה מההפצצות של הרוסים ושל בעלות הברית. אנחנו מגיעים לעיר כשמשפחות גרמניות עוזבות את בתיהם. המגורשים משאירים כמעט הכול – בגדים, כלי בית,ריחות... עם תרמילים על הגב הם הולכים כנועים ברחובות עירם לכיוון מקום האיסוף לגירושם. הם מובסים, הולכים לאט, אינם משיבים מבט, בלי להשמיע את קולם. זה טוב - השפה הגרמנית מעוררת בי פאניקה. בשפה הזאת שמעתי לראשונה: "יודען ראוס"!! (יהודים החוצה!).

מראה האנשים המגורשים מבתיהם הוא קשה, אך מהול בהרגשת הקלה. הפעם זה לא אנחנו, הפעם הם המגורשים. מראהו של כל נעקר מביתו מעורר רחמנות, אבל אנחנו לא יכולים להרשות לעצמנו הרגשה נעלה כזאת. איננו משתתפים בצערם. הם אשר חיסנו אותנו. אנחנו חוזרים "הביתה"!

מגיעה עזרה מארה"ב. מקבלים בגדים ומזון. על קירות בתים, במקומות ציבוריים, רשימות לחיפוש קרובים - שמות קרובי משפחה שמנסים לאתרם. אולי שרדו? כל הניצולים רושמים את שמותיהם . לפעמים רואים במקום פגישות מרגשות.

שוב מתארגנים, מתחילים מחדש, חיים חדשים במקום הלא מוכר, שאינו דומה כלל למה שהיה. מציאות עצובה וכואבת. לא ברור איך לגייס כוחות ולהמשיך בחיים רגילים. האירועים השפיעו על השורדים, טלטלו את השקפותיהם, ולקחו את כל אחד למקום אחר. הנוער שב ללימודים. המבוגרים מנסים למצוא מקורות פרנסה. המפלגה הקומוניסטית הפולנית עולה לשלטון והתנועה הציונית מתגייסת לארגון יהודים ושכנועם לעלייה לארץ ישראל. רבים מהצעירים הבודדים, ששרדו בפולין ממחנות ההשמדה, בהן הושמדו כל קרובי המשפחה, מתארגנים לקומונות, שם מנסים למצוא חום משפחתי. חלקם מצטרפים למפלגה הקומוניסטית, אחרים מצטרפים לתנועה הציונית. רבים מחפשים דרך להגיע לארה"ב. לכל ניצול מסקנות משלו. דתיים מאבדים את אמונתם, חילוניים, שהצליחו לשרוד, חוזרים בתשובה. מחפשים תשובות לאירועים שהיו עדים להם ומנסים לקלוט את נס

ההישרדות מהתופת.   לאט לאט אנו מתחילים להבין את משמעותה של השואה, את גודל ההרס והעלמותם של הקרובים. של יהודים.

כאן גם מסתיים הפרק ברית המועצות וזה גם הסוף הכואב מכל שהיה מוכר ואיננו עוד.   קשה מאוד לקלוט את המציאות – את עובדת האובדן האכזרי של קרובי משפחה כה רבים, בבת אחת, יותר משלושים...

מארגנים "בריחה".   גבולות פולין חסומים בפני היהודים הרוצים לצאת משם. רבים מצליחים לעזוב את פולין באופן בלתי רשמית בדרכם לארץ ישראל. עד שמגיע תורנו לעלייה, אני פעילה בתנועה הציונית "גורדוניה". מגיעים אלינו שליחים מהארץ, מספרים עליה ומלמדים ריקודי עם ישראליים. אני גם לומדת בגימנסיה הפולנית, לראשונה מתוודעת למוסיקה קלאסית, לאופרות - אני נבלעת בצלילים חדשים עבורי, אנו, הנוער, מנסים להשיב לעצמי קצת מחוויות נעורים.

<u>מתוך האפילה</u>



יצחק עם חברו, משה

שנת 1947 – פולין.

אנו נפגשים על הר של לבנים - הריסות גיטו ורשה –

במעמד גילוי האנדרטה לזכרם של לוחמי הגיטו.

לא עלה על דעתם של הגרמנים, שהיהודים, במצבם, יהיו מסוגלים לקחת נשק לידם. הם, הלוחמים במרד ורשה "זכו" לאחוז בנשק בטרם מותם.

באירוע לזכרם לוקחים חלק חברים מכל זרמי התנועה הציונית שהתארגנו בפולין מיד בתום המלחמה.

ההריסות - ככל שהעין משיגה לראות. האנדרטה באמצע, וסביבה הצעירים. הם צועדים בשורות, במדי התנועה אליה הם משתייכים. את כולם מאחד הרעיון הציוני על עלייה לישראל לקראת חיים חדשים.

תחילת הצמיחה מהאפילה.

הוא - מחוץ לשורות, מארגן ומדריך.



אני - בשורה, בין חבריי, נערה יפה, עם חלומות רומנטיים, למרות העבר האכזרי הקרוב כל כך.

הוא – עם דעות מגובשות וכמיהות להגשים את חלומו לעלות לארץ לישראל.

אני - עם צימאון נעורים לרעיונות ודעות, זקוקה להכוונה, נכבשת באידיאות חדשות, לא מוכרות, במחשבות נשגבות, העונות על שאלות שעדיין איני יודעת לשאול. הדעות שלו עוזרות לי ליצור שאלות ולהתלהב. בינתיים, אנו מדברים בשפה הפולנית.

הוא - יודע עברית על בוריה.

אני - מכירה רק את המילים העבריות השזורות ביידיש.

הוא - מבית מורה לעברית וליהדות, השורד היחיד מהמשפחה שלו.

אני - עם הוריי, השורדים ממשפחה ענפה.

הוא - בשתיקה כואבת על היעלמות המשפחה כולה. שלוש אחיות אם ואב.

אני - עם סיפורים על העבר, בעיקר על משפחת אמי.

ברור לשנינו, שהאדמה, הספוגה בדם יקירינו, אינה כשרה להצמיח דבר ואינה יציבה לבנייה מחודשת. המכנה המשותף שלנו – כמיהה למקום, שבו נוכל להתחיל חיים חדשים. הוריי מתלבטים אם לקבל הזמנה להצטרף לקרובים בארה"ב, ארץ המסמלת בטחון קיומי.

הוא - אינו מתלבט כלל, ברור לו מעל לכל ספק, שארץ ישראל היא חזון ואידיאה ולא רק מקום לחיות בו.

הוא - מזכיר תנועת "גורדוניה", מגייס אותי לפעילות בתנועה, במקומם של החברים העוזבים את פולין ועולים לישראל להצטרף לשורות הלוחמים לאחר קום המדינה.

אני - עדיין לומדת בגימנסיה הפולנית.

אנו שוב נפגשים במושבת-קיץ של התנועה בשמירה על הדגל הכחול-לבן.



הוא - מלמד אותי עברית. בשיעורים אלה הוא זוכה מצדי להערכה רבה על ידענותו, ואני – זוכה להערכתו על קליטת הנלמד.

הוא - מתאהב בי.

אני - מתאהבת בו.

הוא – לומד טנגו בקורס לריקודים סלוניים, האהובים עליי מאוד.

אני - מתחילה לרקוד הורה וממשיכה בריקודים סלוניים.

אנו - לומדים ריקודי עם ישראליים בהדרכת שליח מישראל ומרגישים שלא רק נרקוד יחד אלא גם נלך באותה הדרך.

אנו - מסכימים שעם ילדינו נדבר רק עברית, וכאשר נעלה לישראל נחיה בקיבוץ.

אני - חולמת וסופרת עדיין בפולנית או ברוסית.

אנחנו - מקבלים את החלטותינו בשפה הפולנית. הריקודים מהנים, אך ההליכה קשה.

שלטונות פולין סוגרים את הגבולות בפני היהודים הרוצים לעלות לישראל.

בתחילת שנת 1949 אנו באים בברית הנישואים בדירת הוריי בעיר וורוצלב.



שרה ויצחק ברנע

אנו מחפשים דרך להבריח את הגבול לצ'כיה ולבסוף מתבשרים על פתיחת גבולות פולין.

סוף שנת 1949 – "נועלים" את התנועה ועולים ארצה עם החברים הרבים.

חלקם מצטרפים לקיבוץ.

בקרבי פועם כבר לבו של ילדנו הראשון.

הוא - מרגיש בקיבוץ כמו ב"בית".

אני - לומדת להכיר ולהבין את המציאות.

פברואר שנת 1950 – שלג כבד יורד בירושלים ובסביבתה.

ידוע בקבוץ, שאם שיקה הנהג מסיע יולדת, סימן לבן.

שיקה מסיע אותנו להדסה הישנה. אני יולדת בת. לדברי שיקה, המקרה שלי אינו נחשב, בהיותי עולה חדשה.

הוא - עם אמי בחוץ בונים גולם משלג.



אני – עדיין ילדה, נותנת חיים לילדתי ומחבקת אותה. זרם החיים מוביל אותי.

אנו לא מספיקים לבחור שם לתינוקת שלנו והוריי כבר מחליטים: שמה יהיה כשמה של הסבתא שנספתה בשואה. לנו לא נעים להתנגד למרות השם הגלותי.

איני מסוגלת להתרגל לדרך החיים בקיבוץ, למרות הרעיון הנפלא של חיי שיתוף על-פי האידיאולוגיה של א.ד. גורדון.

אני מתקשה בהגשמה העצמית ומועדת כבר בתחילת הדרך, כאשר אני חייבת למסור את התינוקת ללינה המשותפת ולטיפולה של המטפלת, ועליי רק להתייצב בשעות מסוימות להנקה. אני מתלוננת: "אני לא פרה חולבת, ברצוני לטפל בעצמי בילדה" בפולנית: NIE JESTEM KROWA

לילות הרי ירושלים אפלים. קול התן המיילל נשמע קרוב לצריף המגורים שלנו. ההליכה בלילה להנקת התינוקת מפחידה אותי. את הדרך לשם אני עושה בריצה, החזרה לחדרנו קשה לי. ברצוני שנלך יחד לילדתנו כשהוא אוחז בידי. להליכה כזאת אנו יוצאים בשמחה. חברות הקיבוץ באות אל חדרנו לדבר על לבי שלא לעייף אותו בטיולים ליליים. הוא עובד בפלחה, חייב לקום עם שחר, ליום עבודה קשה. אני צריכה לשחרר אותו מהתפקיד הלילי הזה. אני, עם חינוכי הפולני, נזעמת על ההתערבותן הגסה בחיי הפרט שלנו. עוד כשל בדרך. המשבר לא מאחר לבוא. אני מוצאת מחט בחיתול המוטלא של התינוקת.
המטפלת, ברצונה לחסוך מכספי הקיבוץ ולמנוע את הירדמות השומרות על התינוקות בלילות, מנהיגה עבודה "יזומה" – הטלאת חלקי הלבוש התחתון של חברי הקיבוץ והפיכתם לחיתולים. מחט אחת נשכחת בחיתול המוטלא, שבו מחותלת התינוקת. הניסיון לשכנע אותי להמשיך בחיים בקיבוץ אינו מצליח. . מנסים להעמיד אותי על תנאי החיים בעיר, הקשים במיוחד לעולים חדשים. מציעים לנו להישאר עוד זמן מה, אולי אתרגל ואבין יותר טוב את המסגרת. אני כבר מודעת שזוהי סוף הדרך, מסבירה שלא לכבודי להישאר רק

בגלל הנוחות שבדבר. הדרך שהאמנתי בה, אבדה לי ואני חייבת לצאת לדרך אחרת. אנחנו חייבים לעזוב דווקא בתקופה קשה. כך האשמה תקטן והבגידה תכביד פחות. הוא מבין לליבי.

קיץ 1950. אנו עוזבים את הקיבוץ עם הילדה על הידיים, בלי לדעת לאן לפנות. קרובי המשפחה וההורים עוזרים בצעדינו הראשונים בעיר.
דירתנו הראשונה בשיכון לעולים חדשים, בבית של שמונה דירות ובכל אחת משפחה מארץ אחרת: חדר, מטבחון ומקלחת עם שירותים.
אני לומדת משכנה לבשל קוסקוס טריפוליטני ומלמדת אותה לבשל בורשט פולני. שנינו מתגייסים להסביר לשכן, שאשתו יולדת רק בנות לא באשמתה. השכן משתכנע ונוסע להוציא מבית החולים את אשתו והתינוקת החדשה. אנו מתיידדים עם שכנים מצ'כיה, מרומניה מקנדה. הגברים בעבודה והנשים מגדלות את הילדים. מיזוג גלויות בהתגשמותו. אף אחד אינו מתלונן, למרות משטר ה"צנע".

ספטמבר 1952 – הבת שלנו בת שנתיים ושבעה חודשים. בן נולד לנו. אנו על המשמר – בוחרים שם ישראלי-עברי, עם פרושים המובילים לעבר.

בלולים קטנים, ליד הבתים, התושבים מגדלים תרנגולות והן מטילות ביצים טריות לילדים. באחד הלילות מצליחים לתפוס גנב שחשק בתרנגולת. רוצים להסגירו למשטרה והגנב מבקש רחמים באומרו "יהודים! הרי אחים אנחנו. יהודי אינו מסגיר יהודי למשטרה". שיעור ראשון באזרחות, תחילת מחיקת הגולה. גנב יהודי ומשטרת מדינת ישראל.

כזוג הראשון הנשוי בקרב חברינו, הופך ביתנו למרכז הפגישות של הרווקים והרווקות שעלו עמנו ארצה. חלקם עדיין בקיבוץ וחלקם כבר בעיר, כמונו.

אני לומדת להכין כבד קצוץ מחצילים. מהחלקים התחתונים של העוף אני מבשלת מרק עוף ואנו אוכלים את העוף ה"מכובס". מהחזה של העוף אני מכינה קציצות: טוחנת את חזה העוף עם הכבד, עם הקורקבן ועם הרבה לחם לבן, מוסיפה שום, פלפל, מלח וקורנפלור במקום ביצה וקצת מים. את הקציצות אני טובלת בפירורי לחם ומטגנת. את פירורי הלחם אני מכינה בעצמי מפרוסות חלה מיובשת. לפעמים, לגיוון, אני מכינה רוטב מבצל מטוגן וממשיכה לבשל את הקציצות המטוגנות ברוטב. באחד הימים הקציצה נשארת על הצלחת. לשאלתי למה אינו אוכל אותה, הרי "את כל לבי אני מכניסה בהן" הוא משיב: "לקציצות מזפיק להכניס רק בשר..."

השפה הפולנית ויידיש הן השפות השולטות . מריבות בין הזוגות הן בשפת האם שלהם. כך שומעים את הירקן מקלל את אשתו ביידיש "גיי אין דרעד אריין" (לכי לאדמה – תמותי) והיא, בתורה, משיבה לו: "רבונו של עולם, נור מיט דיר צוזאמען (אלוהים, רק אתך יחד).

המצרכים נמכרים על-פי תלושים, בהתאם למספר הנפשות. לילדים מקציבים בננות. אנו מסתפקים במעט, אבל לא מודאגים ולא עולה על דעתי להתלונן. קניית זוג גרביים לאישה נרשמת בתעודת העולה. למרות הכול, מצבנו אינו מזכיר לנו במאומה את חלוקת המצרכים בגלות ברית-המועצות.

בין בתי השכונה - חולות. הכביש עובר במרכז השכונה רחוק מהבית וקשה להגיע עם עגלת התינוק השוקעת בחול.

הוא - מוצא עבודה. ידיעת השפה עומדת לו לעזר.

אני - כל היום בשיכון בין העולים החדשים. לעתים אני נוסעת להחליף ספר בספריה הפולנית בכיכר מוגרבי. השכנה מטריפולי משגיחה על הילדים ואני שומרת על שלה בשעת הצורך..

אני - לומדת עברית מילדתי, שעמה אנו מדברים רק עברית.

אנו - מנסים לדבר עברית גם בינינו וכמובן עם השכנים דוברי שפות אחרות.

הוא - להשלמת ההכנסה מלמד באולפן לעברית ומנהל ספריה.

יש בי רצון להמשיך ולהתפתח בשפה העברית, אך אני נשארת מספר שנים בבית ומגדלת את ילדינו, מקריאה להם סיפורים בעברית. להם ולי - זהו האולפן שלי.

שנת 1956 -אנו עוזבים את השיכון לעולים חדשים ועוברים לדירה מיד שנייה, עם מרפסת ועם מרצפות בהירות. עדיין יש צורך להביא בכל יום "שליש" קרח למקרר.

אני - מרשה לעצמי להתפנות לצרכים הנפשיים שלי ויחד עם זאת לסייע בהכנסת המשפחה. כאשר הילדים יודעים כבר לספר על יומם בבית הספר ובגן אני יוצאת לעבודה במשרד ממשלתי.

הוא - מקבל רכב במקום עבודתו, עולה בדרגה ועובר מג'יפ למכונית "כרמל".

המשפחה יוצאת לטיולים קצרים - לשתות סודה בפתח-תקווה. בילוי משמח מאד. מותרות אחרים איננו יכולים להרשות לעצמנו.

בשבתות נוסעים לחוף ימה של תל-ברוך. בעלי יוזמה מארגנים הסעות במשאיות. הספסלים מחוזקים לרצפת המשאית, ידיים אוחזות בספסלים ואת הדרך עושים בשמחה. אין עומס בכבישים.

סוף הקיץ של שנת 1959 – הבת בת תשע, הבן בן שבע.

אנו יוצאים בשליחות לעבודה בצירות הישראלית בוורשה. הבן והבת לומדים בבית הספר האנגלי לילדי זרים במקום. לראשונה הם נתקלים באנטישמיות. ילד של השכנים הפולניים קורא לבן שלנו "ז'יד" והוא שואל אותנו לפירוש המילה. אנו מסבירים לו שבפולנית זה "יהודי" ומוסיפים שכוונת האומר היא להעליב אותו. הבן שואל מה עליו להשיב לילד הפולני. בהזדמנות הראשונה קורא הבן לילד הפולני "פולני!" והפולני אינו מבין שזאת תשובה לכינוי "ז'יד", הרי פולניותו אינה ראיה לגינוי. מבחינתנו, שליחותנו לפולין אינה

מהווה "חזרה" לשם. זו הגעה מחדש למקום במעמד של אזרחי מדינה עצמאית, תחת דגלה.

בבית הספר האנגלי חוגגים חגי ישראל לצד חגיהם של ילדים אחרים, שהוריהם משרתים בנציגויות זרות בוורשה. הילדים הישראליים מסרבים לדבר פולנית. מתחברים רק עם ילדי הנציגים הזרים.

פרק ורשה הוא בעל משמעות רבה בחיי המשפחה שלנו, אנו ממשיכים לדבר עליו במשך שנים רבות.

הבת והבן מיודדים עם ילדים מארצות שונות: יפן, ארה"ב, פינלנד ועוד. משתלבים יפה בלימודי השפה האנגלית ובזמן קצר ביותר הם תלמידים מצטיינים. המצב הכלכלי מאפשר חופשות בהרים המושלגים של פולין.

בהיעדרנו מהארץ, ידיד קרוב משקיע מאמץ רב במכירת דירתנו הישנה וברכישת חדשה.

בשנת 1962 אנו שבים מהשליחות ונכנסים לגור בדירת שלושה חדרים ברמת-אביב. נוף הים של תל-ברוך פרוס לפנינו ומראה השמש השוקעת מעורר בנו התפעלות כל יום מחדש.

שנינו חוזרים לעבוד במקומות העבודה שלנו והילדים ממשיכים בדרכם, בבתי הספר "אליאנס", "מכס פיין", צבא, אוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת ירושלים, ארצות הברית.

אני נוסעת לשליחות קצרה כמזכירת מעון עולים בווינה, שם אני לומדת פרק חשוב על מעמדו של עולה/מהגר. רוב העולים לישראל מברית-המועצות אינם רואים בעלייה את האידיאולוגיה הציונית. לגבי מרביתם זו הגירה. אנשים, בעלי מעמד בקרב קהילתם עוזבים את מקומם, את שפתם, את מעמדם והופכים בן רגע למהגרים, ללא שפה, כאשר בגילם קשה ללמוד שפה חדשה, כל כך שונה משלהם. העלייה הזאת היא שונה מעליית היהודים אחרי השואה. אקדמאי, בעל סמכות, שעדיין שואלים לדעתו, נעשה בן לילה עולה קשיש, שאינו זכאי לאולפן לאקדמאים ולהמשך פעילותו במקצועו. מהרגע שבו נדרשים העולים למלא בטפסים שונים את שנת לידתם, עברם קורס, הקרקע נשמטת מתחת לרגליהם ורק האפשרות שלילדיהם צפוי כאן עתיד טוב יותר נותנת להם כוח.

הפקידים, נציגי משרד הקליטה, פועלים על פי השאלונים בלבד. אין להם מענה לצרכים הנפשיים של ה"עולים/מהגרים". אני רואה ומזדהה עם מצבם של העולים. בשובי ארצה, אני מנסה לעשות את המעט שביכולתי לסייע להם בקליטתם. שנינו מתגייסים לנושא.

הוא - מלמד בהתנדבות את העולים עברית. אני - הופכת לעתים לדוברת שלהם בפני השלטונות.

הבת עוברת ללמוד באוניברסיטת ירושלים. מתחתנת ונשארת לגור בירושלים. נולד הנכד הראשון.

הבן מסיים את שירותו הצבאי ומתחיל בלימודים אקדמיים.

אנו יוצאים לשליחות נוספת, הפעם לבדנו. חוזרים מהשליחות עוזבים את רמת-אביב ועוברים לרמת השרון - מקום מגורים נוסף, אולי האחרון.

הבן מתחתן ונוסע עם אשתו לארה"ב ללימודי הדוקטורט. הם נשארים שם שש שנים והחשש שמא יחליטו להישאר שם מתבדה. נולדות שם שתי נכדות ובתום הלימודים הבן עם משפחתו חוזרים ארצה. ילדם השלישי, הבן, יליד הארץ.

גל נוסף של עלייה מגיע מבריה"מ לשעבר ואנו שוב נרתמים לעזרה.
אנו מתיידדים עם משפחות עולים והקשר בינינו תורם לשני הצדדים.
כעבור שנים, כאשר אני מתיישבת לכתוב את זיכרונותיי, אני מצליחה להתייחס לעליית לישראל בתובנה רחבה יותר. אני בודקת את התהליך מזווית העולים, מבלי לפגוע במונח המקודש "עלייה". הניתוק מהעבר ומהשפה והרצון לבנות זהות חדשה, ישראלית, דורשים מאמץ מתמשך ולא זוכים בהצלחה מלאה.

אנו מגיעים לגיל הפרישה מהעבודה. כל אחד מחפש לעצמו עיסוקים, אנו מנסים דברים שלא הספקנו לעשותם בעבר. אולי ניתן כעת?
לא הכל בא בקלות. הזיכרון נחלש. מחלות פוקדות. קצת קשה לקום. קצת קשה לשבת. ברך כואבת. מעלים זיכרונות וחיים בהווה. חוג החברים הקרובים הופך למשענת נפשית ולעזרה הדדית.

כאשר איננו נפגשים עם הילדים ועם הנכדים, אנו נפגשים עם הידידים ומספרים על הנכדים. מדברים גם על העבר ובעיקר - אוכלים יחד. מבטיחים להכין בפעם הבא ארוחה דלת קלוריות ולאכול בשעות יותר מוקדמות של הערב. משתתפים בשמחות ובעצב. חוגגים ימי הולדת "עגולים", חגיגות בר-מצווה של הנכדים ולעתים גם חתונות שלהם.
מדליקים עם החברים נרות חנוכה ונוכחים לדעת שמספר המשתתפים מצטמצם מדי שנה...

חברים, שמספר חקוק על זרועם, וכאלה, ללא מספר, מתחילים לספר. אחרי חברות של חמישים שנה הם נפתחים עכשיו, כאשר הפעילות היום יומית פוחתת, נעצרים ומרגישים צורך להיזכר ולספר. למרות הזמן הרב שחלף הכל טרי בזיכרונינו וכואב.
תחושת החסר של הילדות והנעורים שנקטעו והיעלמותם של האנשים הקרובים ביותר השאירו את החותם על כל אחד מאתנו . אנו שרדנו הודות להגליתנו לרוסיה. חלק מהחברים שרדו ממחנות ריכוז ומהתחזות לפולנים.
הוא - ממשיך בשתיקתו על העבר.
אני - עם צורך לגעת באירועיי העבר. להמציא ולמצוא את עצמי. השורשים הפולניים שלי נושפים עדיין בעורפי.
הזיכרונות הטובים נמוגים ואילו הרעים נשארים להכביד.
לחץ אדיר מושיב אותי מול המחשב ואני מתחילה לכתוב- בתחילה מספר דפים:

"פעמים אין ספור שאלו אותי "מתי עלית ארצה ?". על הימים שקדמו לא נשאלתי מעולם. כאילו מיום העלייה מתחילה הספירה, ואילו הימים שלפניה אינם נחשבים כלל. נדרשו מאמצים רבים ממני לשינוי כיוון הכתיבה מימין לשמאל, לתנוחת הגוף, למחשבה, ללימוד כתיבת האותיות הסופיות, לאחר שעות של כתיבת קליגרפיה רוסית.

העבר דומם הרבה שנים, ללא יכולת או רצון לגעת בו, אולי בשל המאמץ שנדרש לדבר עם הילדים רק בעברית, להשכיח את הזהות הקודמת, לבנות זהות חדשה, ישראלית. הציפייה של הסביבה הייתה שאכן כך ייעשה. להידמות לילידי הארץ ולהעלים את השוני. את הגלות.

ממה נובע הצורך לשבת כיום, אחרי יובל שנים, לספר על אי הצלחה להיטמע לחלוטין בספירה החדשה ובזהות החדשה ולהשכיח את האתמול?

ואתמול היו ארבע עונות בשנה - היה סתיו - עלים זהובים בשלכת בשדרה המוכרת. היה חורף ושלג בוהק, ובעיקר היה אביב, עם הפשרת הקרח וההתעוררות לקראת הקיץ.

היו ריחות של תפוחי אדמה מבושלים ומרק כרוב. היו דובדבנים בצבעים שונים – מצהוב עד ארגמן, כמעט שחור. היה פטל. היה שופן – נוקטורנים ומזורקות, היה פסנתר בבית קפה בשדרה, והעלים הזהובים שנשרו לצלילי מנגינותיו.

פתאום הבית נעלם, כי הוא נהרס ביום בהיר אחד. אף אחד לא ידע להזהיר בפני הבאות. הייתה משפחה, דודים ובני דודים, סבים וסבות וריח של דגים ממולאים, צ'ולנט וכבד קצוץ. גם הם נעלמו פתאום, ברגע אחד. הייתה ילדה שבגרה בין לילה, ילדות שנקטעה בפתאומיות ובמקום נעורים באה הבגרות המוקדמת. העבר נדחק לזיכרון האישי. עם חלוף הזמן, הזכרתו הופך לנושא נדוש נוכח המאמץ הנדרש בבניית ה"מחר" הנכסף, העבר כאילו נמוג. כל ערוץ המוביל אליו טובע בחיים של היום ושל ה"מחר" שאינם משאירים מקום ל"אתמול".

בחיים של היום - השמש מסנוורת עיניים, גגות הבתים שטוחים, רצפת המרצפות, תריסים מוגפים ואנשים מסתתרים מאחוריהם ביום חמסין. ריחות לא מוכרים. שתי עונות בשנה – קיץ ממושך וחורף גשום, ללא שלג. שפה לא מוכרת, שאותה לא לומדים מההתחלה, מהיסוד, אלא איכשהו מהאמצע. השנים הרבות אינן מצליחות להעלים את המבטא של השפה שקדמה לה, המזוהה עם ההיגוי הראשון שמחזיר אותך לאתמול - של השמאל לימין. הילדים מבטאים את המילים הראשונות כבר בשפה החדשה, שהאם לומדת יחד אתם. היא מקריאה את הסיפור הראשון שלהם ושלה. לשווא היא מחפשת בשפה החדשה תרגומים למאכלים של אתמול. אבל כאשר

הזיכרון על הפלח המיובש מהתפוז מ"אתמול" מתחלף בתענוג אכילת תפוחי זהב מלאי מיץ שקוטפים בפרדס הקרוב, מתחילה הספירה החדשה."

אחרי הדפים הראשונים הכתיבה זורמת מעצמה. שורות אחר שורות, מבלי צורך במאמץ להיזכר. הכל כל כך קרוב, כאילו זה עתה קרה, עדיין טרי.

כאשר "המחר" שבספירה החדשה הופך גם הוא ל"אתמול", צפים פתאום הזיכרונות ומתגלה הצורך להתייחס לעבר הנדחק, ככל שניתן עדיין. למרות עזיבתי המוחלטת את מחוזות העבר שלי, הוא, העבר, מסרב לנטוש אותי. אסוציאציות מהירות צפות בן-רגע. אירועי העבר עולים בזיכרוני ודורשים התייחסות. בגילי, החיים מתנהלים "כאן ועכשיו" ובחלקם הגדול – על זיכרונות העבר. גבר בי הצורך הנפשי לספר לילדיי ולנכדיי את אשר לא סיפרתי, כי חיי היום יום לא השאירו זמן לסיפורי זיכרונות.

כעת העבר נכנס להווה ללא כל אזהרה, כאילו מעלה גירה לעיכולו הסופי. המפגש הבלתי נמנע גם עם עצמי. בדיקת השפעת הנדבך "הפולני" על זהותי והחינוך המתמשך ל –"ישראליות" מאז עליתי ארצה בסוף שנת 1949.
אני שואלת את עצמי האם הייתה נחוצה ההכחשה של ה"פולניות" שלי, העבר שלי. האם ניתן לבנות זהות חדשה ולהתעלם מהעבר. "אנחנו" – העולים ו"הם" – הצברים. אני חייבת לעצמי לבדוק את עניין ה"עולה" מול ה "מהגר". יש לי צורך להתיחס לפולנים אשר מרצונם החופשי רצחו יהודים ועזרו לגרמנים במלאכתם וגם לאלה ביניהם שהיצילו יהודים מתוך ידיעה ברורה שגילוי מעשיהם יגרום למותם הם ולבני משפחתם.

בסיום הכתיבה, מדהימה אותי העובדה:

שנים כה רבות, מלאי תהפוכות, ניתן לתמצת בדפים ספורים בלבד?

לצד התיעוד היסטורי של השואה, על השורדים ממנה מוטלת החובה לספר את הסיפור האישי הזה, והוא שישלים את הלשון היבשה של ההיסטוריונים.

יש לספר על העבר האישי בנוסח "יציאת מצרים!